

GUCSA MAGDOLNA

A szélsőjobboldali térfoglalás a képzőművészeti mezőben a második világháborút követő politikai igazságszolgáltatás tükrében

<https://doi.org/10.56944/multunk.2026.1.2>

A közélet fokozatos jobbratolódásának 1930-as évek közepétől érzékelhető folyamata a képzőművészeti mezőben is lezajlott – mind az egyes képzőművészek individuális alkotómunkájában és közéleti megnyilvánulásában nyomon követhető ideológiai (fajvédelmi vagy nemzetiszocialista) radikalizálódás, mind a képzőművészet intézményrendszerére irányuló kollektív térfoglalási kísérletek ezt jelezték. A szakirodalom e folyamat részkerdeseit főként az igazságtétel és a restitúció perspektívájából vizsgálta, így például a nürnbergi törvények értelmében zsidónak tekintett művészek elleni kollektív szakmai diszkriminációt és üldöztetést az alkotók áldozatisága mentén tematizálta.¹ A német megszállás és a következményének tekinthető közgyűjteményi műtárgymozgások kapcsán elsősorban abban a viszonylatban születtek fontos forrásközlések, ahol a magyar állam a sértett fél a német (majd orosz) megszállókkal szemben,² de a kulcsszereplők tevékenységének kollaborációként vagy ellenállásként való

¹ S. NAGY Katalin: *Emlékkavicsok – Holocaust a magyar képzőművészetben 1938–1945*. Glória Kiadó, Budapest, 2005. Hasonló kiadvány Nadine NIESZAWER: *Peintres juifs à Paris. École de Paris (1905–1939)*. [Zsidó festők Párizsban. A párizsi iskola (1905–1939)] Denoël, Paris, 2000.

² Lásd az 1993–2001 között fennálló Restitúciós Munkacsoporthoz köthető publikációkat: MRÁVIK László: *The „Sacco di Budapest” and Depredation of Hungary, 1938–1949*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1998. Lásd továbbá Konstantin AKINSHA–Gregorii KOZLOV: *Stolen Treasure. The Hunt for the World’s Lost Masterpieces*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1995; FARKAS Kornél: *Műtárgymozgások, 1945–1949: az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháború után*. I–II. *Századok*, 2016/6. 1451–1481. és 2017/1. 147–

értelmezését illetően nincs konszenzus.³ Léteznek az 1993–2001 között fennálló Restitúciós Munkacsoporthoz köthető, részben publikálatlan kutatások a (főként zsidó származású) állampolgárok műtárgyvagyonának kisajátítása és közgyűjteményi elhelyezése kérdésében is, ám történeti okokból nem születtek olyan átfogó eredmények, mint például Franciaországban.⁴ A képzőművészeti mezőben aktív egyének 1945 előtti közéleti szerepét és felelősségét a képzőművészeti monográfiák szüksézávan érintik, és a politikai igazságszolgáltatásra vonatkozó szakirodalom is meglehetősen korlátos. A kommunista hatalomátvétel utáni B-listázás következményeit a Képzőművészeti Főiskolán vizsgáló tanulmány⁵ és a kolozsvári magyar képzőművészeti szakmai szerv által lefolytatott purifikációs eljárásokat retrospektív interjúk alapján rekonstruáló irodalom⁶ az antifasiszta diskurzus ellenében, kommunista leszámolásként tekint a történetekre.

188.; BÜKY Orsolya: Csánky Dénes az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum élén. *Századok*, 2021/5. 1077–1112.

³ Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum 1935–1945 között regnáló igazgatójának szerepe kapcsán vö. FARKAS Kornél: *Műtárgymozgások... II.* I. m. és BÜKY Orsolya: I. m.

⁴ Lásd az elhurcolt műtárgyak a Központi Restitúciós Iroda által 1947–1949 között publikált, majd 2021-ben német levéltári anyagok alapján kiegészített repertóriumát: *Répertoire des biens spoliés en France durant la guerre 1939–1945*. Bureau central des restitutions, 1947–49, 2021. Forrás: <https://www.culture.gouv.fr/nous-connaitre/organisation-du-ministere/le-secretariat-general/mission-de-recherche-et-de-restitution-des-biens-culturels-spolies-entre-1933-et-1945/recherche-de-provenance-outils-et-methode/repertoire-des-biens-spolies-rbs#acces> (Letöltve: 2025. 06. 21.). Továbbá a megszállás alatti műtárgypiac adatbázisát: *Répertoire des acteurs du marché de l'art en France sous l'Occupation, 1940–1945*, 2021. Forrás: <https://agorha.inha.fr/ark:/54721/76> (Letöltve: 2025. 06. 21.).

⁵ RÉVÉSZ Emese: A realizmus akadémiaja. In: B. MAJKÓ Katalin (szerk.): *Forradalom előtt. A Magyar Képzőművészeti Főiskola 1945 és 1956 között*. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2017. 16–85.

⁶ TIBORI SZABÓ Zoltán: Purifikálók és purifikáltak. Foltok a festőpalettán. *Korunk*, 1994/7. 98–106. Köszönöm Szücs Györgynek, hogy felhívta figyelmem a forrásra. Tibori Szabó Ferenczy Júliával, Balogh Edgárral és Andrásy Zoltánnal készített interjúi bár benyomásokat nyújtanak a kolozsvári képzőművészek közötti frontvonalakról, ám az olyan alapvető tények kapcsán is ellentmondanak egymásnak, mint az eljárásra kötelezettek köre, a bizottság tagjainak feltételezett „szélsőbaloldali” elkötelezettsége, vagy a bizottsági elnök Kós Károly feltételezett megszarolása.

A forrásadottságok is megnehezítik a mező radikalizálódásának szisztematikus vizsgálatát, hiszen a második világháború során el nem pusztult, szélsőjobbhoz köthető képzőművészeti, műkritikai, művészettörténeti munkákat és intézményi dokumentációt maguk az alkotók és érintettek igyekeztek megsemmisíteni. Forrásválasztása okán jelen tanulmány is csatlakozik az igazságtétel és restitúció perspektívájához, ugyanis egy viszonylag hiánytalanul megmaradt, nagyobb mennyiségű iratot magában foglaló forráscsoportra, az 1945 tavaszától az év végéig lezajló igazolási eljárások iratanyagára támaszkodva igyekszik rekonstruálni, hogy miként látta a közvetlen utókor a magyar nemzet politikai közösségében és a képzőművészeti mezőben 1939 és 1944 között lezajlott eseményeket. Ehhez áttekinti a második világháborút követő politikai igazságszolgáltatás folyamatát, érintettjeit és következményeit a szakmai érdekképviseleti szerv, az 1945–1949 között fennálló Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete (MKSZSZ) igazolóbizottsága (IB), illetve a két legjelentősebb felsőfokú szakképzési intézmény egyike, a Magyar Képzőművészeti Főiskola iratanyagai alapján. Az IB előtt megnyugtatóan rendezett, illetve a politikai rendőrség és/vagy nép-bíróság elé került ügyek alapján azonosítom azokat a művészet-szakmai kulcsügyeket vagy szervezeti tagságokat, amelyek az általános nyilas és nemzetiszocialista mozgalmi és párttevékenységen túl felkeltették a politikai igazságszolgáltatás szerveinek figyelmét. Mivel a forráscsoport a politikai igazságszolgáltatás kontextusában született, a nyilatkozatokban közöltekhez vagy elhallgatottakhoz komplex indítékok és viszonyulások kapcsolódnak, így a kvalitatív vizsgálat csak ezek szem előtt tartásával, illetve kontrasztforrások (főképp sajtóforrások) segítségével hívásával lehetséges – viszont az értelmezői dilemmákat a máshol nem hozzáférhető információk ellensúlyozzák. Ugyanis bár az IB-anyagok csak részleges képet nyújthatnak az intézményeknek (kiállító intézmények, szakmai társaságok és társadalmi szervezetek, folyóiratok stb.), társadalmi gyakorlatoknak (művészeti termelés, kiállítás, műgyűjtés stb.) és nyilvános diskurzusoknak a képzőművészet fasizálódásában játszott komplex szerepéről, de ráirányítják a figyelmet az egyéb források híján eddig hozzá-

férhetetlennek tűnő, ám jelen vizsgálat szempontjából jelentős intézményekre, például a „fajmagyar” Fészek Klubra, a Magyar Művészek Házára.

Bár említem a képzőművész vádlottak elleni népbírósági pereket is, csak azokra térek ki részletesebben, amelyek az igazolóbizottsági eljárások nyomán indultak, ugyanis azok kapcsolódnak szorosabban művészetszakmai ügyekhez – az 1945. évi VII. törvényben kodifikált háborús (11. §) és népellenes (15. § és 17. §) bűnök cselekményei tárgyában ugyanis közvetlenül a politikai rendőrség nyomozott a népügyészség utasítására.

A politikai előélet igazolása – intézmények és folyamatok

A szövetséges hatalmak és a helyi társadalom által bűnösnek tekintett személyek felelősségre vonása a második világháború alatti magatartásukért eltérő formában és intenzitással, de az összes érintett országban lezajlott.⁷ A retorziók hagyományos jogrendszeren kívülsége⁸ és szelektív jellege – jobban érintette a szellemi életet, mint a gazdasági szereplőket, a közvélemény gyakran vitatta mind irányát, mind mértékét – okozza, hogy a második világháború utáni domináns antifasiszta diskurzus a szaktörténetíráson kívüli „nyilvános történelemben” diszkreditálódott.⁹ Magyarországon az átmenetekre jellemző retorziók közül, főként, mivel nem volt erős ellenálló partizánmozgalom, nem került sor alkalmi gyilkosságokra vagy megszégyenítésre. A politikai igazságszolgáltatás a szakmai szervezetek átvilágítására, a korábban együttműködő állami hivatalnokokkal szem-

⁷ István DEÁK–Jan T. GROSS–Tony JUDT (szerk.): *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath*. Princeton University Press, Princeton, 2000. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400832057>; PAPP Gyula: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, 2009/2. 162–179.

⁸ A jogi értékelés és felülvizsgálat szempontjait lásd GELLÉRT Ádám: A népbírósági jog hálójában. Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében. *MTA Law Working Papers*, 2016/5. https://jog.tk.hu/uploads/files/mtalwp/2016_05_Gellert.pdf (Letöltve: 2025. 05. 19.).

⁹ BARNA Ildikó–PETŐ Andrea: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2002. 11–12.

beni szankciók bevezetésére és rendkívüli népbírósági perekre korlátozódott általában és a kultúrában is, és a Függetlenségi Frontba tömörült, demokratikusnak tekintett politikai pártok felügyelete alatt zajlott le.¹⁰ A második világháború után a kultúra és az oktatás irányító szervei – a korábbi intézményi struktúra egészéhez hasonlóan – változatlan formában fennmaradtak, ám a német visszavonulás és a szovjet előrenyomulás következtében működésképtelenné vált közigazgatás intézményei mellett létrejöttek önszerveződő, jelentős hatáskörrel bíró, az állami és társadalmi szervek funkcióit egyesítő szervezetek (szabadszervezetek, nemzeti bizottságok, tanácsok), amelyek fontos szerepet kaptak a magyar közélet újjászervezésében.¹¹ Ilyen szervezetnek tekinthető a formálisan 1945. április 3-án¹² alakult MKSZSZ és a Művészeti Tanács is.

Magyarországon a többi, szovjet megszállási zónába eső területhez hasonlóan az ideiglenes közhatalom elrendelte a köz- és magánalkalmazottak háború előtti és alatti politikai magatartásának vizsgálatát. A képzőművészeket, műkritikusokat és művészeti írókat a „szabad pályán működő értelmiségi foglalkozásuak és a hatósági jogosítvánnyal rendelkezők igazolási eljárás alá vonásáról” szóló, 1945. április 9-i 1146/1945. ME sz. rendelet értelmében, a művészeti felsőoktatásban oktatókat „a közalkalmazottak igazolásáról” szóló, 1945. január 4-i 15/1945. ME sz. rendelet, a művészeti felsőoktatásban résztvevőket „az egyetemek és főiskolák hallgatóinak igazolásáról” szóló, 1945. szeptember 20-i 8500/1945. (IX. 26.) ME sz. rendelet értelmében vonták igazoló eljárás alá. Az IB-k elsősorban azt vizsgálták, hogy az eljárás alá vontak „1939. évi szeptember hó 1. napját követőleg tanusított magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit”, tehát támogatták-e a Harmadik Birodalmat és szövetségeseit, így a

¹⁰ John Elster kategóriáit idézi: Uo. 12.

¹¹ STANDEISKY Éva: A Magyar Művészeti Tanács szerepe a kulturális intézményrendszerben a felszabadulás után. *Párttörténeti Közlemények*, 1988/3. 94.

¹² BÉNDÉ János: *A képzőművészeti egyesületek története*. (Kézirat.) ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet (ELTE HTK MI Adattár) MDK-C-II-20/1. 209.

nyilas kormányt közvetlenül politikai-katonai értelemben,¹³ vagy közvetetten, szimbolikus gesztusokkal és társadalmi szervezeti tagságokkal,¹⁴ illetve profitáltak-e a zsidók jogaitól és vagyonukból való meg- és kifosztásából.

A képzőművészek igazolását az MKSZSZ folytatta le. Az IB-be – a többi szakmai rend bizottságához hasonlóan – tagokat delegált az illetékes szakszervezet (Mikus Sándor szobrászt és dr. Boros László ügyvédet), a Szakszervezeti Tanács (Simon Bertalant) és az öt demokratikus párt: a Kommunista Párt Varga Oszkár szobrászt, a Szociáldemokrata Párt Bálint Endre festőt, a Független Kisgazdapárt Szigethy István festő-grafikust, a Nemzeti Parasztpárt Csáki-Maronyák József festőt, a Polgári Demokrata Párt pedig Román Ernő építészt. A bizottság 1945 tavaszán-nyarán tíz alkalommal ült össze.¹⁵

Az igazolóbizottságoknak benyújtott nyilatkozatok mint forráscsoport

Az IB-k számára kitöltött űrlapok közpolitikai szerepe a politikai előélet vizsgálatának előmozdítása volt, ahogy azt az igazolási eljárásokra vonatkozó, korábban idézett rendeletek jelzik. Azonban szakpolitikai szempontból a dokumentumok kettős szereppel bírtak. A képzőművészeti mező szereplőinek egy része maga is megfogalmazta politikai és morális igényét az igazságszolgáltatásra az állampolgárként és/vagy művészként, tehát socioprofessionális helyzetéhez kapcsolódóan elszenvedett sérelmekért. Ebben az értelemben funkcióját tekintve a nyilatkozatok az egyéb szakmai rendek 1945-ös igazolási eljárásában használtakon kívül az 1919-es Tanácsköztársaságot követő IB-k irataival rokoníthatók. Másrészt a szakmai és közéleti tevékeny-

¹³ Lásd a magánalkalmazottak részére kiadott nyilatkozat katonai szolgálatra és kitüntetésekre vonatkozó 17–18. sz. kérdéseit.

¹⁴ Lásd a magánalkalmazottak részére kiadott nyilatkozat 20–24. sz. kérdéseit.

¹⁵ Az ülések dátumai: 1945. május 10., 12., 23., 26., 29., június 1., 6., 8., 12., 15.

segre, anyagi és lakáshelyzetre kitéró 271 kitöltött nyilatkozat egy kisebb művészkataszterre áll össze, azoktól jelentősen elmaradva, de mégis harmadik legnagyobb forráscsoportként a Szentiványi Gyula–Szendrei János-féle művészlexikon összeállításához visszaküldött mintegy 990 kérdőív¹⁶ és az 1939-es, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által a (meg nem valósult) Képzőművészeti Kamara felállítására céljából összegyűjtött, majd másfélezer nyilatkozatot tartalmazó kataszter¹⁷ mögött. Ez utóbbi átfedésben van az igazolóbizottsági nyilatkozatokkal, ugyanis a 271 alkotó túlnyomó többsége, majd 250 fő szerepel az 1939-es cenzusban is.

Mind a szakmai érdek-képviselői szervek, mind maguk a művészek cenzusfunkciót is tulajdonítottak e nyilatkozatoknak, a háború utáni újjászervezéshez szükséges szakmai és szociális információgyűjtés dokumentumaként tekintettek rájuk. Ezt az értelmezést jelzi Beck Andrásnak, az MKSZSZ ügyvezető alelnökének az IB tevékenységének megszüntetésére, illetve beléptető bizottsággá való alakítására vonatkozó, a bizottsági üléseken két ízben is megismételt kérése,¹⁸ amely végül is 1945. június közepére teljesült.¹⁹ Az IB-ülések jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a megfelelő politikai magatartás és a művészi minőség egyformán fontos feltételei voltak az igazolásnak, így pedig az MKSZSZ-be való beléptetésnek mind a 271 tag esetén.²⁰ Ez a tagfelvételi politika 1945 júniusa után olyannyira inkluzív lett, hogy 1946

¹⁶ ELTE HTK MI Adattár, MDK-C-I-10/1187-2176.

¹⁷ ELTE HTK MI Adattár, MKCS-C-I. 57. Szobrászok 1-153, Festőnők A-L 154-283, M-Z 284-409, Festők A-B 410-553, C-F 554-707, G-I 708-836, J-M 837-1069, N-S 1070-1289, Sz-Z 1290-1457.

¹⁸ Lásd Budapest Főváros Levéltára (HU-BFL) XVII_1709_347/a sz. igazolóbizottság (MKSZSZ). 1945. június 12-i és 15-i ülés jegyzőkönyve.

¹⁹ A Kommunista Párt és a Parasztpárt képviselője felolvassa visszahívó levelét, a bizottság feloszlik. Lásd uo. 1945. június 19-i ülés jegyzőkönyve.

²⁰ Lásd azon politikailag igazolt művészek esetét, akiktől munkákat kért be a bizottság: uo. 1945. május 23-i, június 1-jei, 6-i, 8-i, 14-i és 19-i ülésének jegyzőkönyveiben. Közülük munkájuk alapján igazolták és felvették az MKSZSZ-be Birinyi Istvánt, Hoffmann Lenkét és Fejér Lilit. Nem igazolták, így nem vették fel Nyugati Lászlót, Grünwald Valériát, Huber Alfrédot, Balog Lajost és Fehér Kázmért. Szemethy Mihály Jakabot a június 6-i jegyzőkönyv szerint igazolták, de az igazoltak névsorában nem szerepel.

szeptemberének elején tagrevízió végrehajtását tartották szükségesnek: az akkorra 1204 főre rúgó tagság 21%-át, 284 főt első-, 79%-át, 920 főt másodosztályúvá nyilvánították egy nagy felzúdulást okozó határozatban.²¹

A művészek a nyilatkozat céljaira vonatkozó értelmezése első sorban az 53. *Mit kíván még előadni?* kérdésre adott válaszaikból rajzolódik ki. A szociális helyzetre vonatkozó – több esetben az 1937. január 1-jén és 1945. január 1-jén fennálló vagyoni helyzetet illető kérdésekben (15–16. kérdés) már jelzettek megismétlő – közlések gyakorisága és tartalma mutatja, hogy a kitöltők egy része anyagi segílyre vagy megrendelésre számított az MKSZSZ-től. A szociális helyzetre és a munkakörülményekre vonatkozó közlések rávilágítanak arra, hogy a már 1939-ben válságos helyzetű, magát művészi munkából, olykor pedig nem művészi jellegű bérmunkából eltartani nem tudó, műterem híján rossz munkakörülmények között, gyakran csak a szűkös szabadidő rovására alkotni kényszerülő művészek életfeltételeit a háborús pusztítás még tovább rontotta. A közlésekből kiderül, hogy a háború és a szociális válság a művésztársadalom minden csoportját érintette. A megfogalmazott szociális igények – munkavégzés lehetősége, körülményeinek javítása – egybevágnak a szakszervezetnek a művészek támogatására és segílyezésére vonatkozó küldetésével és erőfeszítéseinek 1945 tavaszán–nyarán, a nyilatkozatok kitöltésével egy időben kirajzolódó irányával.²² A művészek segílyekből és támogatásokból való részesülés reményében igyekeztek saját pozícióikat erősíteni – mind érdem-, mind sérelemalapú érdekvényesítési kísérletek kirajzolódnak a nyilatkozatokban. Az érdemalapúak között szerepelnek általá-

²¹ HERCZEG György: Viharos felháborodás a képzőművészek között. Ki első- és ki másodosztályú művész. *Szivárvány*, 1946/17. 9. A választmányi határozatról csak sajtóforrással rendelkezünk, mert az MKSZSZ iratanyaga elveszett, és lapja, a *Szabad Művészet*, amely a későbbiekben a határozatokat közölte, csak 1947-ben indult. A revíziós bizottság névsorát lásd: *Osztályozták a képzőművészeket. Világ*, 1946. szeptember 10. 2.

²² BENDE János: I. m. 211. KISS Dezső: *Iratok a magyar képzőművészet történetéhez, I. füzet*, 1945. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai, VIII. kötet. MTA, Budapest. 1973. 123–124., 128–130., 131–132. Idézi: HORVÁTH György: I. m. 13.

nos világnézeti-politikai hitvallások: „Mindig az egyenlőség, testvériség, szabadság híve és harcosa voltam s vagyok!”, „Mindig közismerten baloldali gondolkodású voltam.”²³ A pozitív politikai magatartásra vonatkozó információk vonatkozhattak a fennálló párttagságra, az antifasiszta ellenállásban való részvételére, partizánok²⁴ vagy zsidók bűjtatására, megjelenhettek általánosságban, vagy azonosítható, akár tanúként is beidézhető szereplők felsorolásával. A professzionális sérelmek leírásakor a szakmai lehetőségekből való kiszorulást tematizálták, vagy politikai fellépés, vagy faji diszkrimináció nyomán. Az igazolóívek nem kérdeztek rá a vallási hovatartozásra – és természetesen a származásra sem –, így az csak abban az esetben vált nyilvánvalóvá, ha a művész kifejezetten közölni kívánt erre vonatkozó adatot, amire az elszenedett sérelmek mentén nyílt lehetőség: a munkaszolgálat,²⁵ a gettósítás,²⁶ deportálás²⁷ megjelölésével, illetve a 25-ös kérdésre (*A zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatban milyen tényleges szerepe volt?*) adott „szenedő”, „szenedőleges” válaszokkal.²⁸ A művészeti közéletből való kiszorítás, a szakmai egyesületekből való kizárás sérelmét minden zsidó származású művész elszenedte, erre utal Bende János megjegyzése, aki az egyéb (nem szakmai) szervezeti tagságra vonatkozó kérdésnél

²³ Sorban: Barta István, Boldogfai Farkas Sándor válasza az 53. *Mit kíván még előadni?* kérdésre. HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ).

²⁴ Lásd például Ábrán Zoltán válaszát az 53. *Mit kíván még előadni?* kérdésre: „Drozdy Kálmán partizánt bujtattam.” HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ). Drozdy Kálmán polgári iskolai tanár a szocialista népmozgalom tagjaként tanulóköröknek adott helyet a lakásán, 1944 augusztusában többedmagával Kolozsvárra utazott Erdély kiugrása megszervezésének reményében, novemberben pedig csatlakozott a fegyveres ellenálláshoz. Lásd GADANECS Béla-GADANECS Éva: A Weissshaus Aladár vezette szocialista népmozgalom története (1927–1945). *Múltunk*, 1993/2–3. 108–111.

²⁵ Bálint Endre, Bán Béla, Jakab Ödön, Makói Gyula, Matei Aurél, Meister Endre, Pap Gyula, dr. Rabinovszky Máriusz, Révai Mária, Schalk László Lajos, Ungvári Weisz Tibor, Varsányi Pál és Vörös Géza esetében. HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ). Nyilatkozatok.

²⁶ Erdei Viktorné Karinthy Ida és Gál István esetében. Uo.

²⁷ Gál István, Varsányi Pál és Vörös Géza esetében. Uo.

²⁸ Barta István, Rott Sándorné Csabai Margit, Dudás (Dudovits) Jenő, Halvax Gyula, Mágori Varga Béla, Meister Endre, Redner Renée és özv. Wallesz Jenóné Gyenes Gitta. Uo.

említi – a következő szekcióban részletesebben tárgyalt – Fészek művészegyületben való tagságát, jelezve, hogy „1944. áprilisában kizártak”. A 20. századi magyar képzőművészet legkövetkezetesebb naplóíró-krónikása, Herman Lipót nyilatkozatában nem tematizálta a zsidó származása miatt elszenvedett sérelmeket, de naplójában igen: „A Fészek kormánybiztost kapott Palló Imre nyilas képviselő személyében (nagyszentmiklósról, popityi) természetesen kizárta az összes zsidókat, zsidóbarátokat és liberálisokat s a hátralékos tagdíjakat behajtotta rajtok. [...] A többi egyesület is kizárta a zsidó tagokat (mert aki a Magyar Zsidók Szövetségének tagja volt, nem lehetett másutt tag!) Így töröltettünk a [Képzőművészeti] Társulatból, az Arcképfestők Egyesületéből, a Nemzeti Szalonból, sőt színlegesen a Szinyei Társaságból is. A legtöbb embert a Fészek dolga bántotta.”²⁹ A Fészek Klubnak a művészközéletben és az egyes művészek társadalmi életében betöltött kiemelt szerepét alátámasztja, hogy a Képzőművészeti Főiskola IB-nek tett nyilatkozatában Kisfaludi Strobl Zsigmond is kiemeli, hogy annak „gleichschaltolásakor” kizárták.³⁰

Politikai és szakmai előélet. A képzőművészeti mező kulcsügyei a Magyar Képzőművészek Szabadszervezete (MKSZSZ) igazolóbizottsági jegyzőkönyvei és a politikai rendőrség iratanyagai alapján

Az MKSZSZ IB-üléseinek jegyzőkönyveiből és a politikai rendőrséghez került ügyekből kirajzolódnak azok az általános és kifejezetten a képzőművészeti praxishoz kapcsolódó, illetve a szakmai közélet nyilvánosságában realizált politikai magatartásformák, amelyek bizottsági vizsgálatot vontak maguk után. A jelentkezők politikai magatartása ellen az MKSZSZ-ben, il-

²⁹ Szépművészeti Múzeum–Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet Archivum és Dokumentációs Központ (SZM–KEMKI ADK) 19920/1977/85. Herman Lipót naplója, 1945. március 29.–1946. január 2. 44–45.

³⁰ HU-BFL XVII_1539_172/b sz. IB (OMKKF). OMKKF IB. Kisfaludi Strobl Zsigmond nyilatkozata, 1945. április 2.

letve a lakcímükön nyolc napig kifüggesztett értesítés nyomán lehetett kifogást tenni. Ha nem érkezett bejelentés, a bizottság alkotótevékenységük kvalitását is számításba véve igazolta a művészeket. Ha igen, az érintett, illetve az esetleges tanúk meghallgatása után döntött a bizottság vétség híján az igazolásról, enyhébb vétségek esetén a megrovás melletti igazolásról – az MKSZSZ IB-i iratanyagában csak ezek az enyhébb megítélés alá eső ügyek szerepelnek. Az enyhébb vétségek közé számíthatók az 1942 után a miniszterelnökségtől a dedikált miniszter fennhatósága alá kerülő³¹ nemzetvédelmi propagandához kapcsolódó tevékenységek: így a nemzetiszocialista propaganda irányvonalainak adaptálását célzó, annak megismerésére vonatkozó németországi látogatásokon való részvétel, illetve a nyilas politikusok ábrázolása. A súlyosabbnak ítélt eseteket (pár hónapnál hosszabb nyilas párttagság, Volksbund-tagság, nyilas fegyveres pártszolgálat vagy fegyveres felkelés a nyilas időszakban, Nyugatra menekülés kísérlete német csapatokkal) nem vizsgálták a bizottságon belül, hanem a politikai rendőrségnek továbbították. A politikai rendőrség továbbíthatta az ügyeket a népbíróságra, ám ide közvetlenül is érkeztek népellenes bűncselekményekkel kapcsolatos ügyek.

A hazai művészképzés két kulcsintézménye közül csak az egyiknek, a középfokú művészeti képzés oktatói utánpótlásáért is felelős Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolának (OMKKF) az igazolóbizottsági anyagai lelhetőek fel, az abból 1896-ban kivált, a mai Moholy-Nagy Művészeti Egyetem elődjének tekinthető, az iparművészeti képzésért felelős Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola iratanyaga valószínűleg megsemmisült. Az IB határozatai ellen a népbíróságnál fellebbezettek az elmarasztalt oktatók, az eljárás egyes dokumentumait, illetve a jogerőre emelkedett ítéletet pedig archiválták az IB anyagában is. Mivel az MKSZSZ a képzőművészeti mezőn belül a szakmai professzionalizáció magasabb fokán álló réteget szervezte meg, az OMKKF oktatói gárdája pedig ezen belül is

³¹ PALLOS Lajos: Magyar kormányzati propaganda 1938–1941. *Limes*, 2010/1. 61.

az intézményesült, konzervatívabb szakmai elitet, így a ritkán vagy egyáltalán nem kiállító, de alkalmilag vagy permanensen alkalmazott művészeti praxisból élő alkotók nem jelennek meg az IB-anyagban. Az MKSZSZ által 1945 második felében igazolt kétszázhetvenegy szervezeti tagra kilenc olyan ügy jut, amely a politikai rendőrségen nyomozati szakaszba lépett, és csupán egy került a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) elé, az OMKKF negyvenegy alkalmazottja közül pedig négyet szankcionáltak és kettőt feddtek meg. A szankcióval végződő esetek alacsony számából következik, hogy a szakmai igazolási eljárások dokumentumai csak a képzőművészeti mező strukturális adottságainak és intézményi háttérének számbavételével olvasva rajzolják ki a jobbratolódás dinamikáit. A továbbiakban a vádak súlyossága szerint mutatom be az igazolóbizottságok által vizsgált ügyeket, az egyes esetekben releváns intézménytörténeti és strukturális szempontok érintésével.

Kontuly Bélát, az egyik legfoglalkoztatottabb magyar falképfestőt,³² több jelentős Horthy-ábrázolás szerzőjét³³ a Harmadik Birodalomba tett tanulmányútja kapcsán hallgatta meg az MKSZSZ IB. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályvezetőjének, az 1957-ben népbírói tárgyalásán felmentett³⁴ Haász Aladárnak a szervezésében 1942-ben müncheni tanulmányúton vett részt – amely a gyanú alapján kiterjedhetett az Entartete Kunst szégyenkiállításra és/vagy a propagandaminiszter Joseph Goebbels által megnyitott, a nemzetiszocialista ideálnak megfelelő képzőművészetet bemutató Große Deutsche Kunstausstellungra. Kontuly állítása szerint azután fogadta el a meghívást, hogy megbizonyosodott arról, hogy nem nyíltan szélsőjobbboldaliak vesznek részt a látogatáson, és az „kifejezetten művészi tanulmányút jellegű” volt.³⁵ A látogatás az OMKKF IB előtt is szóba kerül, ott Kontuly dr. Say Géza

³² BIZZER István: *Kontuly Béla 1904–1983*. Mikes, Budapest, 2003. 41. Bizzer szerint a második világháború előtt tizenkét helyszínen (három világi, kilenc egyházi) huszonegy – összesen 1700 m²-nyi (!) – falképet festett.

³³ Uo. Műtárgykatalógus: 131., 178., 219., 231.

³⁴ Haász Aladárt felmentették. *Debreczen*, 1947. március 29. 1.

³⁵ HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ). 1945. május 29-i ülés jegyzőkönyve.

miniszteri tanácsost említi operatív szervezőként, és a legjelentősebb diplomáciai eseményként egy vacsorát emel ki a Haus der Kunstban.³⁶ További tanúk állítására nem kérték; igazolták. Kocsis András szobrász a két világháború közötti időszak összes fontos művészegyesületének tagja volt, emellett kiállított a nemzetvédő, katolikus Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) tárlatain, legjelentősebb, 1942-ben teljesített állami megrendelése a Horthy Miklós Nemzeti Sportcsarnok kiscsarnokának főhomlokzatára készült, ma is látható dombormű.³⁷ Kocsis politikai pozícióját illusztrálja, hogy két nagy reprodukciót is közölt tőle 1941-ben az imrédysta *Egyedül Vagyunk*,³⁸ amely a fajmagyar művészetet propagálta, majd egy évvel később a magyar képzőművészeti élet legnagyobb felzúdulást keltő antiszemita támadását hajtotta végre a Képzőművészek Új Társasága (KUT) csoportkiállításának apropóján.³⁹ Vélt nyilaskeresztes párttagsága, Nemzetvédelmi keresztje, a Vörös Hadsereg előli menekülés és Szálasi mintázásának gyanújával hallgatták ki.⁴⁰ Kocsis esete illusztrálja a radikalizálódó jobboldalon zajló mozgások nyomán követésének nehézségeit: a szobrásznak az első bécsi döntést megelőzően részben a Rongyos Gárdából újjászerveződött irreguláris felvidéki lövészcsapatban való – vallomása szerint csak adminisztratív – részvétele okán ítélik oda a Nemzetvédelmi keresztet, amelynek viselését mint a potenciálisan Horthy-barát, németellenes Nemzetvédelmi Szövetség jelképét a Szálasi-

³⁶ HU-BFL XVII_1539_172/b sz. IB (OMKKF). Az 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. Kontuly Béla meghallgatása. 2.

³⁷ TURCSÁNYI Erzsébet: Kocsis András: A Nemzeti Sportcsarnok szoborpályázatának nyertese. *Szépművészet*, 1941/6. 149–150. A cikkből kiderül, hogy Kocsis mellett a nyilaskiállításokról ismert Maugsch is a pályázatra meghívott alkotók között szerepelt, továbbá hogy Kocsist 1927-ben a Faluszövetség kiállításán ezüstéremmel, 1934 júliusában a TESZ újpesti Nemzeti kiállításán aranyéremmel tüntették ki.

³⁸ Hősieség a magyar művészetben. Kocsis András: Nádvgó magyar, Fájdalom. *Egyedül Vagyunk*, 1941/11. 19.

³⁹ L. J.: Elkészett kiállítás Pesten az elfajzott művészetekről. Zsidók, marxisták felvonulása a KUT kiállításán 1942-ben. *Egyedül Vagyunk*, 1942/24. 4–5.

⁴⁰ Kocsis tagadja a két vádpontot, Schubert Ernő ellene vall, Berda Ernő, Csorba Géza és Berda József mellette. HU-BFL XVII_1539_172/b sz. IB (OMKKF). 1945. május 29-i ülés jegyzőkönyve.

kormány betiltotta.⁴¹ Kocsis azt vallotta, hogy Szálasi valóban volt egy ötperces látogatáson a műtermében, de nem mintázta a politikust. Végül a bizottság nem találta bizonyíthatónak sem a szuverenista, horthysta nemzetvédő, sem pedig a németbarát nyilas bekötöttséget, így a Szálásival való érintkezés miatti fedés mellett igazolták a szobrászt.

Az egyházművész Ungváry Sándort az 1944 tavaszán zajló „fajmagyar” átszervezés után a zsidókat kizáró, Magyar Művészek Háza (MMH) néven újjászervezett, a nem sokkal korábban feloszlott Lipótvárosi Polgári Kaszinóegylet ingatlanvagyonából feltökésített⁴² ex-Fészek Művészek Klubja választmányi tagságának okán hallgatták ki. Mivel az IB-jegyzőkönyvekben és a nyilatkozatokban rendre felmerül a klub sorsa, így szerepének áttekintése, bár Ungváry ügyének megértéséhez is kulcsfontosságú, túl is mutat rajta. A minden művészeti ágat magában foglaló, törzs- és támogató tagokat tömörítő szakmai egyesületet 1901-ben alapították, s magában foglalta a polgári társasági élet számos funkcióját, a klubot, kaszinót, szalont és művészi asztaltársaságot.⁴³ A Sztójay-kormány 173298/1944. VII. B. számú miniszteri felhatalmazása Palló Imre polgári iskolai történelemtanárt, újságíró, az 1939-es választáson a Nyilaskeresztes Front színeiben mandátumot szerzett országgyűlési képviselőt nevezte ki a Fészek kormánybiztosává. Palló küldetésnyilatkozata egybevágott a Varsányi Pál által 1939-ben észlelt fajmagyar központosítási szándékkal, amennyiben megerősítette, hogy „a régen vajudó kamara itt [az MMH-ben] ébred majd életre”.⁴⁴ Palló a nyilas szélsőjobb egymással versengő, szétváló-újraegyesülő párt-

⁴¹ A nyilasok és a Rongyos Gárda viszonyáról lásd Pöcs Nándor: *Varjúserég. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022. 136.

⁴² A Magyar Művészek Házának adták a Lipótvárosi Kaszinó milliós vagyonát. *Magyarország*, 1944. július 28. 6.

⁴³ BÀNÓCI Zsuzsa: Fészek Művészek Clubja 1901–1949. *Ars Hungarica*, 1995/1. 63–79.

⁴⁴ GÉRCZEI-NÉMETH Imre: A kultúrpolitika is honvédelem! Palló Imre elmondja, hogy a „Zsidó Múcsarnok” festményei a zsidókutató intézetbe kerülnek. *Magyarország*, 1944. május 21. 14.

mozgásai során Pálffy Fidéllel tartott,⁴⁵ így 1944 tavaszán Imrédy Béla politikai szövetségese volt, az MMH választmányának újonnan kinevezett elnökéhez, az *Egyedül Vagyunk* főszerkesztőjéhez, Oláh Györgyhöz hasonlóan. A magyar kultúrtörténet által elsősorban Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* elleni, 1942. december 2-i gyalázkodó parlamenti interpellációja kapcsán jegyzett Palló és a Göbbels kultuszminisztériuma által antiszemita propagandafegyverre élesített elfajzott művészetkonceptió⁴⁶ egyik legszisztematikusabb magyar importőrének tekinthető Oláh fellépésével a nemzetiszocialista fajvédelem és annak biologizáló retorikája⁴⁷ intézményesült a művészszakmai szervezetben. Az általuk vezényelt tisztogatás a tagság hatvan százalékát is érinthette,⁴⁸ és nemcsak a zsidó származásúakat távolították el, hanem a zsidó származású házastárssal rendelkezőket⁴⁹ és

⁴⁵ Az 1939-es választások előtt közvetlenül Palló sajtóvitába keveredett a *Magyar Ujság* és a *Pesti Ujság* hasábjain a Szálasi letartóztatása okán a Nyilaskeresztes Párt vezetését átvett Hubay Kálmánnal. A választások után meginduló közeledés eredményeként a Nyilaskeresztes Front egyesült a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párttal 1940-ben, 1941 szeptemberében viszont ismét kivált, és Magyar Nemzetiszocialista Párt néven az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjával tartott, amíg 1944 májusában az SS-szel együttműködve meg nem buktatták Imrédyt, és októberben ismét vissza nem léptek Szálasi pártjába. A mozgások többek között a Szálasi-párti *Magyarság* hasábjain nyomon követhetők.

⁴⁶ Stephanie BARRON (ed.): *The Degenerate Art. The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany*. Los Angeles County Museum of Art–Harry N. Abrams, New York, 1991; Uwe FLECKNER (Hrsg.): *Angriff auf die Avantgarde. Kunst und Kunstpolitik im Nationalsozialismus*. Akademie Verlag, Berlin, 2007.

⁴⁷ „Nincsen szükségünk [...] életidegen, eltorzult lelkű művészekre”, „ébren örködnek majd, hogy a művészet ne legyen ürügy a közönségre káros politikai irányzatok kitenyésztésére”. A Magyar Művészek Házának alakuló közgyűlése. *Függetlenség*, 1944. augusztus 9. 5.

⁴⁸ A tagság 1937-ben 1169, 1949-ben 1400 főre rügött a Budapest Főváros Levéltára által létrehozott *Budapest egyesületei* adatbázis szerint, a sajtóforrások pedig több mint 750, néha 800 kizárt művészlől és 500 tagról szólnak, lásd A vidéket is bekapcsolják a magyar művészek megsegítésére irányuló akcióba. *Uj-Somogy*, 1944. augusztus 23. 3.

⁴⁹ Palló szelekciós politikájának leírásakor az alábbiakat nevezte meg: „Az alkotó úrnak zsidó vagy félzsidó a felesége, a másik *szabadkőműves*, a harmadik *rotariánus* vagy pedig a *Conti-utca kegyeltje*, mert a 1918–19-es években az akkori szervezkedésben fejtette ki művészi képességeit [...] [kiemelés az eredetiben].” Palló miniszteri biztos a Művészek Házából történt kizárásokról. Válasz egy nyílt levélre. *Egyedül Vagyunk*, 1944/15. 8.

a programjukkal nem szimpatizáló vezéregyéniségeket is,⁵⁰ sőt kicsinyes módon az elmaradt tagdíjakat is behajtották rajtuk.⁵¹ A „liberális” rangidős mesterek kizárásának fogadtatása nem volt egyhangú a szélsőjobboldalon sem, meghatározták a nyilas pártok közötti törésvonalak. Az *Ország* főszerkesztője, Vajta Ferenc, bár elismeréssel adózott a „Fészek Klubban végrehajtott keresztény őrsváltásért”, de Hitlerék a weimari korszak művészeivel kapcsolatos politikájára hivatkozva vette védelmébe „a nemzet legjobbjait”, Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Glatz Oszkárt, Zilahy Lajost, Csók Istvánt és Szőnyi Istvánt.⁵² Glatz Oszkár Vajtának címzett, a következő számban publikált levelében háláját fejezte ki, és hitet tett a nemzetiszocializmus mellett.⁵³ Mivel a tagrevízió során nemcsak a zsidó származású művész-, de pártoló tagokat is kifúrta a Fészekből a *Pesti Posta* karikatúráján kakukként ábrázolt Palló (lásd 2. kép), a feltökésítés ellenére is szükség lett volna új, a fajvédelem iránt elkötelezett támogatókörre. A megnyitó (lásd 1. kép) után Palló széles körű, a fővárosi és vidéki intézményi és magánvásárlásokra is számító támogatóborzó üzenetei kapcsán jelenik meg a sajtóban az MMH 1944 augusztusáig,⁵⁴ ekkor Imrédy bukásával együtt Pallót is felmentik miniszteri biztosi tisztsége alól.⁵⁵ Az MMH összművészeti jellegét az újságíró Oláh mellett a három társelnök, Kiss Ferenc színész, Merész Gyula festő és Pásztor János szobrász biztosította, a tizenhat fős választmányi névsorból a sajtó közölt néhány ne-

⁵⁰ Többek között Csók Istvánt, Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Sidló Ferencet, Pátzay Pált, Szőnyi Istvánt és Korcsmáros Nándort. Lásd Megint a művészek igazi otthona lesz a Fészek. *Kossuth Népe*, 1945. május 24. 5.

⁵¹ SZM–KEMKI ADK 19920/1977/85. Herman Lipót naplója, 1945. március 29.–1946. január 2. 44.

⁵² VAJTA Ferenc: Nagyságos Palló Imre országgyűlési képviselő, miniszteri biztos úrnak. *Az Ország*, 1944/28. 13.

⁵³ Még egyszer Fészek-klub! *Az Ország*, 1944/30. 9. A cikkben szerepel Glatz levelének teljes szövege.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Nyíró József és Wasch [sic!] Albert írók, Erdélyi József költő, Fiala Ferenc, Hubay Kálmán és Rajniss Ferenc nyilas újságíró-politikusok, Páger Antal színész, Mályusz Elemér történész, Kovács Aladár, Hosszú Zoltán színész, Györffy István festő. Palló Imrét felmentették miniszteri biztos tisztségéből. *Friss Újság*, 1944. szeptember 10. 3.

vet,⁵⁶ az elpusztult egyesületi iratanyag és egy, a Magyar Rádió Archívumában nem fellelhető rádiós közvetítés⁵⁷ híján csak ezek ismertek. Az IB-nek viszont 1945 tavaszán a Fészek irodája adott át iratokat, a választmány névsorát biztosan, a taglistát valószínűleg⁵⁸ – Ungváry ügyében a vád az előbbin alapul, mert ellene valló tanú nincs az ügyben. A festő a tagságára vonatkozóan nem nyilatkozott (valószínűleg okkal, ugyanis már 1924-ben is lelkesen ostromozta az internacionális művészetet a Prohászka Ottokár körül szerveződő katolikus aktivizmus képviselőjének⁵⁹), ám becsületszavára kijelentette, hogy nem tudott a választmányi taggá választásáról, bizonyítékként pedig vidéki tartózkodási engedélyét is benyújtotta. Közvetett bizonyíték Ungváry választmányi érintettségének hiányára, hogy a Fészekből kizárt Hermann Lipót zsidó származású festő mindvégig bizalommal ír róla 1945-ös naplójában.⁶⁰

A három, mellette szóló tanú vallomásából egy – egyházművésztlől nem meglepő módon – erősen jobboldali, sejtetően radikalizálódásra hajlamos karakter rajzolódik ki: „beszélgetéseik közben a magyar sors iránt érzett aggodalmát fejezte ki, anélkül, hogy fasiszta vagy nyilas érzelmeknek még a nyomát is elárult[a] volna”, „Unghváry [sic!] mindig hazafiasan gondolkodott [...] legfőképpen a veszett háború művészi hatásáról beszéltek anyagi és

⁵⁶ A Magyar Művészek Házának alakuló közgyűlése. I. m.

⁵⁷ A Rádió 1944. július 5-én 19:50-tól közvetítette Budinszky Sándor másfél órás helyszíni riportját a Magyar Művészek Háza megnyitójáról. A felvétel az MTVA 2025. július 4-i tájékoztatása szerint nincs meg a Rádió archívumában.

⁵⁸ HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ). 1945. június 1-jei ülés jegyzőkönyve említi a „Bizottság kezében lévő lista”-t. A június 6-i jegyzőkönyv említi Burghardt Rezsőt mint akinek a választmányi tagsági ügye nem tisztázott, így Ungváry ügyében nem tanúskodhat, de a tény, hogy Ungváry saját tanújaként nevezte meg az ügyben, legalábbis kérdésessé teszi Burghardt tagságát.

⁵⁹ ÁMON Vilmosné: Beszélgetés Ungváry Sándorral. *Élet*, 1924/16. 318–319. Ámonról lásd a 92. lábjegyzetet.

⁶⁰ SZM-KEMKI ADK 19920/1977/85. Herman Lipót naplója, 1945. március 29.–1946. január 2. 22.

1. kép. A Magyar Művészek Házának avató ünnepsége 1944. június 29-én. Balra: Palló Imre. Jobbra az első sorban: Kampis János festő, Oláh Györgyné, Imrédy Béla, Haász Aladár kultuszminisztériumi osztályvezető, Zimmer Ferenc MTI-igazgató és Páger Antal. A harmadik sorban Zimmer mögött Czene Béláné Hikádi Erzsébet, balján férje, ifj. Czene Béla.⁶²

szellemi vonatkozásban, politikáról nem esett szó”.⁶² A tény, hogy a festőt igazolták, jelzi, hogy a bizottság a nemzetiszocialista és/vagy nyilas radikalizmust kívánta kizárni a szakmai közéletből. Mivel ennek igazolására csak elvétve álltak rendelkezésre tárgyi bizonyítékok (tagkönyvek, sajtócikkek, művek) vagy terhelő tanúk, a feljelentettek ügyeiknek csekély része jutott el egyáltalán politikai rendőrségi nyomozati szakaszba.

Szegedi Molnár Géza ellen bejelentés érkezett, hogy „zsidó lakást [Zádor Istvánét⁶³] foglalt el és gondtalanul bánt az ottlévő

⁶¹ Czene azonosítását a nem túl jó minőségű felvételen az alábbi cikk támasztja alá, amely említi mint jelenlévőt: Első háziünnepély a Magyar Művészek Házában. *Egyedül Vagyunk*, 1944/14. 5–6.

⁶² Ungváry vallomását lásd az 1945. május 29-i, a tanúk vallomását lásd a június 6-i ülés jegyzőkönyvében. Az idézetek forrása sorban: Biró Lajos villamostársasági igazgató, Gergely Imre festő. Ungváryt a jegyzőkönyvek hol Ungváry Lászlóként, hol Ungváry Sándorként említik, de ugyanarról az egyházművészettel foglalkozó festőről van szó. HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ).

⁶³ Uo.

berendezési és művészi felszerelési tárgyakkal”.⁶⁴

A jegyzőkönyv szerint arra vonatkozóan is felmerült a gyanú, hogy az úgynevezett Juszkó-csoport tagja lett volna. A Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Klubját 1922-ben alapították a keresztény művészek számára, támogató tagjai lehettek az őket pártoló keresztény polgári középosztály tagjai. A fennállás első évtizedében elnöke az *Új Nemzedék*, a későbbi imrédyista *Új Magyarság* főszerkesztője, Milotay István, de az alapítás 15. évfordulóján vezérszónokló⁶⁵

tiszteletbeli társelnök Kozma Miklós, a radikális paramilitáris szervezetekkel is kapcsolatot

tartó katona és politikus,⁶⁶ a Gömbös-, majd Darányi-kormány belügyminisztere, az MTI elnöke is nagy befolyással bírt a szervezetre. Az antiszemita kultúrpolitika mellett elkötelezett, az első

2. kép. Pesthy István: Pálló Imre megalapította a Magyar Művészek Házát... *Pesti Posta*, 1944/1. 3.

⁶⁴ HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ). 1945. június 12-i ülés jegyzőkönyve.

⁶⁵ Kozma Miklós ünnepi beszéde a Pátria Klub 15. éves emlékvacsoráján. *Esti Újság*, 1938. január 1. 4.

⁶⁶ Az ún. Vörösvédelmi Osztályt 1919-ben Horthy siófoki tartózkodása idején Magasházy László századossal hozta létre, 1938 őszén pedig részt vett a Rongyos Gárda diverziós aktivitásának, fegyveres akcióinak irányításában. Pócs Nándor: I. m. 76., 93–94.

zsidótörvényért kampányoló Pátrián belül már az 1920-as évek közepén a fajvédő, turanista nézeteket valló⁶⁷ Juszko Béla festő körül tömörültek a kérdésben aktív, radikális festők. Arra nincs forrásunk, hogy Szegedi Molnár Géza Juszkoékhoz húzott-e, ám Ungváry, bár tagadta, valószínűleg része volt a frakciónak.⁶⁸

Hegedűs László festő 1939-ben, tizenkilenc évesen, főiskolásként a nyilaskeresztes párt tagja volt nyolc hónapig. Meg nem nevezett baráti hatásra hivatkozott, majd állítása szerint világnézeti viták után kilépett, és bevallása szerint ezért közmunkára ítélték, amit kitöltött. Két, mellette szóló tanú (Berény Róbert és Pán Imre) igazolta zsidóvédő tevékenységét és baloldali meggyőződését, ezekre tekintettel feddés után igazolták.⁶⁹ Ajkelin Lajost vélelmezett – nyilatkozatában elhallgatott – nyilas párttagsága és Volksbund-tagsága miatt vizsgálta a bizottság. Előbbiről vallomást tett, állítása szerint 1938-ban a később a NOT által nyilasként elítélt Péntek István szobrász hatására pár hónapra belépett a Nyilaskeresztes Pártba, de ott csak egy hónapig fizetett tagdíjat, azóta pedig baloldali beállítottságú.⁷⁰ Volksbundtagságát tagadta, a szervezet németországi kiállítására állítása szerint tudta nélkül erdélyi nagybátyja adta be a tulajdonában lévő négy képet. Az Ajkelinnel kapcsolatos döntés nem ismert, mivel a tanúmeghallgatásokat a következő ülésre tűzték ki, amelyen azonban, miután a visszahívó leveleit felolvasó Varga (MKP) és Csáki-Maronyák (NPP) indítványához a másik három

⁶⁷ ÁMON Vilmosné: A magyar pusztá festőjénél. Beszélgetés Juszko Bélával. *Élet*, 1924/8. 158–159.

⁶⁸ A személyes és szervezeti kapcsolatok források híján nehezen rekonstruálhatók, de az a tény, hogy Ámon Vilmosné soproni újságíró, a Horthy-kori kormányzati propagandát szervező Társadalompolitikai Osztály, majd az azt váltó Nemzetpolitikai Szolgálat által megbízhatónak tekintett és támogatott (lásd PALLOS Lajos: I. m. 60.), a propagandatevékenységekbe bevont Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének egyik kulcsszereplője az 1920-as, 1930-as években, a *Magyar Asszony* főmunkatársa összesen két művésszel közölt beszélgetést az *Életben*, Juszkoval és Ungváryval, közvetett bizonyíték a két művész kapcsolata. Lásd *Élet*, 1924/8. 158–159. és 1924/16. 318–319.

⁶⁹ HU-BFL XVII_1709_347/a sz. IB (MKSZSZ). 1945. június 6-i ülés jegyzőkönyve. 3.

⁷⁰ Uo. 1945. június 15-i ülés jegyzőkönyve.

tag is csatlakozott, feloszlatták a bizottságot.⁷¹ Az IB elnöke által szignált igazolt tagok listáján Ajkelin nem szerepel, a MKSZSZ iratanyaga pedig nem maradt fenn, így nem tudjuk, felvették-e később, viszont a nyilatkozata nem szerepel az iratanyagban, ami arra utal, hogy talán továbbküldhették a politikai rendőrségnek.⁷² Ajkelin csak az 1960-as évek elejétől állított ki ismét, ezt a róla szóló művészeti publikációk rendre súlyos betegségének tulajdonítják, de több jel utal arra, hogy reintegrációja késlekedésének politikai okai is voltak.⁷³

Ajkelin Ungváry Sándorhoz hasonlóan az 1925-ben önállóan is kiállító művészekből alakult Spirituális Művészek Szövetségének tagja volt, amelynek a szellemtörténeti alapokon álló, a „spirituális” művészetre vonatkozó koncepciója neoklasszikus formai megoldásokban testesült meg – jelentőségüket a téma szempontjából az adja, hogy a nem deklaráltan fajvédő/nyilas alapon szerveződő művészcsoportosulások közül ennek tagjai radikalizálódtak a legnagyobb számban, miközben még 1944-ben is állítottak ki együtt.⁷⁴

A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya kilenc olyan művész (Czene Béláné, ifj. Czene Béla, Udvarny Pál, Cser Károly, Varga Nándor Lajos, Kapussy György, Schrotta János, Kaveczky Zoltán, Andrassy Kurta János) háború előtti és alatti tevékenysége ügyében folytatott le nyomozást 1945 augusztusától, akik a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezetébe való belépés céljából az MKSZSZ igazoló bizottságánál jelentkeztek. Így a dossziében

⁷¹ Uo. 1945. június 23-i ülés jegyzőkönyve.

⁷² Nagy sikert ért el a magyar festők berlini kiállítása. Német megállapítás szerint a magyar festészet egyike a legelsőeknek Európában. *Magyarság*, 1942. december 15. 9. A magyarországi népi német képzőművészek bécsi kiállítása. *Magyarság*, 1943. szeptember 29. 9.

⁷³ „Egy sajátos politikai légkör” is felmerül hallgatása indokaként, lásd DECSI Kiss János: Ágh Ajkelin Lajos szekszárdi tárlatához. *Tolna Megyei Népművelés*, 1988/43. 11. Annak hangsúlyozása, hogy bár turberkulózisa miatt 1954-ig nem tudott dolgozni, „pedig már 1950-ben meghívták a Képzőművészeti Szövetségbe”, beszédes. B. I. G.: Tisztelet a mikrokozmosz színeinek. Műteremlátogatáson Ágh Ajkelin Lajosnál. *Hegyvidék*, 1975/3. 12–13.

⁷⁴ A Spirituális Művészek Szövetségének 7. Csoportkiállítása. Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület, 1944. április 23.–május 7.

egyéb tanúk vallomása mellett mindegyikük esetében szerepel az IB-elnök Varga Oszkáré is –, viszont a bizottság által kielégítően nem voltak ellenőrizhetők, vagy pedig feljelentés érkezett ellenük, ezért a bizottság továbbította ügyüket.⁷⁵ A gyanúsítottak tagsági iratokkal igazolható politikai elkötelezettségük (nyilas párttagságuk, és/vagy Volksbund-tagságuk), vagy pedig fasiszta alapon szerveződő művészsakmai szervezeti tagságuk (Magyar Művészek Háza), egy esetben pedig a nyilas fegyveres ellenálláshoz való csatlakozás kísérlete miatt kerültek a hatóság látókörébe. Közülük három (a római iskolás házaspár, [Czene Béláné vagy Cz.] Hikádi Erzsébet és ifj. Czene Béla, illetve Kapussy György) a Spirituálisokkal állított ki. A Czene házaspár ellen feljelentés nyomán indult nyomozás, állítólag „nyilasok voltak, zöld ingben jártak, hirdették a német győzelem szükségességét és a magyarokról, mint alsórendű népfaj nyilatkoztak”.⁷⁶ A gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvekből kiderül, hogy nemcsak a mindkettejük által elismert, szociális érzékenységükkel magyarázott nyilas párttagság merült fel ellenük, hanem az is, hogy a német csapattesttel Nyugatra próbáltak távozni, ugyanis csak 1945. július 30-tól tartózkodtak ismét Budapesten, illetve ifj. Czene Béla ellen szólt választmányi tagsága a Magyar Művészek Házában.⁷⁷ A Czenéék ügyében született véghatáro-

⁷⁵ Ezek az alábbi, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (HU-ÁBTL) őrzött dossziében található: HU-ÁBTL I.-3.1.9.-I. s.-V-135362 Czene Béláné és társai.

⁷⁶ Uo. 59. A feljelentés a házaspárt a római Collegium Hungaricumból ismerő Mágori Varga Bélától származik, két további tanút említ a dosszié (Dabóczy Mihály szobrász, Bercsehy György miniszteriumi tisztviselő), de vallomásaik nincsenek csatolva.

⁷⁷ „A fasiszta propaganda és a német győzelmek hatása alatt 1941. évben beléptem a nyilaskeresztes pártba, de csalódtam bennük és 1942-ben kiléptem férjemmel együtt. Lakásomon többször volt társadalmi összejövetel, ahol általában művész kérdésekkel foglalkoztam. Egyízben fordult elő, hogy férjemnek egy iskolatársa, aki német származásánál fogva tagja volt a Volksbundnak, egy kialakult politikai vita során németbarát kijelentéseket tett. 1944. októberében férjem bevonult katonának és csapatteste nyugaton tartózkodott. Én több ízben meglátogattam férjemet és a legutolsó látogatásom alkalmával a kialakult orosz hadműveletek miatt már nem tudtam Budapestre visszatérni. Tagadom, hogy németbarát voltam, a nyilaskeresztes pártba azért léptem be, mert abban bíztam, hogy szociálisabb és egészségesebb Magyarországot fognak felépíteni.”

zatok tanúsága szerint a politikai rendőrség Czene vallomása alapján⁷⁸ igazoltnak látta, hogy a házaspár tagjai „politikai tekintetben is mindenben megértették egymást és a múlt év decemberében együtt Németországba menekültek”, nyilaskeresztes párttagságuk idejétől társaságukat „jobboldali emberek alkották, többek között Csánky Dénes nyilas államtitkár”.⁷⁹ Czene pedig amellet, hogy tagja volt a Magyar Művészek Házának, „a tanúvallomások szerint komoly befolyással bírt a lefoglalt zsidó műtermek kiutalásánál”. Mindkettejüket rendőri megfigyelés alá helyezték.⁸⁰ A Hóman Bálint által művészetpolitikai kulcspozícióba helyezett Csánky Dénessel, a Szépművészeti Múzeum igazgatójával való viszonyuk mélységének felméréséhez további forráskutatásra van szükség, de az, hogy az 1940-es évek elejének a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vásárlóbizottsága által koordinált, a Szépművészeti Múzeumban bemutatott állami vásárlásaiban nagy arányban szerepeltek a római iskolások, és azon belül is a Spirituálisok,⁸¹ valószínűsíti a személyes ismeretségüket. Csánky erős kultúrpolitikai pozícióját részben a korábban őt művészként és kultúrpolitikai, intézményvezetői pozíciószerezésben is támogató, a római magyar állami ösztöndí-

Czene Béláné gyanúsított kihallgatásáról jegyzőkönyv. Uo. 15.004/1945. 9–11.; „A fasiszta propaganda szociális jelszavai megragadták figyelmemet s azok hatását fokozta a kibontakozó német hadműveletek sikere és így 1941-ben beléptem a nyilaskeresztes pártba feleségemmel együtt. Aktív szerepet nem vállaltam és tevékenységet sem fejtettünk ki. Tagadom, hogy a vendégeim előtt valaha is németbarát kijelentéseket tettem. A Magyar Művészek házának választmányi tagja voltam, de ott semmiféle funkciót nem teljesítettem. Nem is teljesíthettem, mert ezidőben vidéken tartózkodtam Andornaktája (Borsod vm.) községben. Tudomásom szerint a Magyar Művészek Háza vezetőségét annak idején a Fészek klub jobboldali érzelmű tagjaiból válogatták össze. Előadom még, hogy a nyilaskeresztes pártba való belépésemet helytelennek találtam és tévedésemet jóváteendő, onnan feleségemmel együtt 1942. évben kiléptem. 1944. október 15. után bevonultam katonának és mint ilyen, feleségemmel együtt elhagytam Magyarországot területét, majd hadifogságba estem, ahonnan 1945. évi július hó 30-án érkeztem vissza Budapestre.” Czene Béla gyanúsított kihallgatásáról jegyzőkönyv. 16.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo. 12. 15004/1945. Véghatározat Czene Béláné ügyében.

⁸⁰ Uo. 12. 15004/1945. Véghatározat Czene Béla ügyében.

⁸¹ RÓNAY Kázmér: Állami vásárlások kiállítása a Szépművészeti Múzeumban. *Szépművészet*, 1943/8. 156–157.

jak felett diszponáló, az állami és egyházi reprezentációs megbízások terén komoly lobbierővel rendelkező Gerevich Tibornak köszönhetően, részben valószínűleg az ő egyéb protezsáltjainak (a Szépművészeti igazgatói széke esetében Genthon István)⁸² kárára érte el. Az általa korszerűnek vélt, az olasz újklasszicizmus stílusában nemzeti-vallásos tartalmat közvetítő művészeti ideál agresszív képviselője és személyes ambíciói nyomán erős ellenérzéseket keltő Gerevichsel szemben Csánky hídembernek tűnt a művészetszocializmus két fő pólusa, a konzervatív Műcsarnok és a progresszív, „franciás” Szinyei Társaság és Nemzeti Szalon között.⁸³ Amint az állami vásárlások is jelzik, támogatta a Gerevich-féle római iskolásokat, de vele ellentétben – nyilvánosan legalábbis – nem konfrontálódott a főként posztimpressionista élő klasszikusokkal (Kisfaludi Strobl, Csók, Szőnyi stb., akiket a Magyar Művészek Házából való kizárásuk apológiájában Vajta „a nemzet legjobbainak” nevezett). Egyetlen említést sem találtam például, amely Csánkyt az MMH-hoz kapcsolná, ami egyszerre jelezheti az imrédysta vonaltól való távolságát és a „középutaság” stratégiai tudatosságát. Csánky jó diplomáciai érzékkel bírt: megfelelő stilisztikai és faji karakterű magyar képzőművészeti kiállítást szállított a szövetséges Harmadik Birodalomnak,⁸⁴ de Svájcba már a Szinyei Társaság és a KUT tagságát és irányát reprezentáló, Boldizsár István által készített válogatást küldte ki.⁸⁵ A nyilaskiállítások szervezője, Kampis János festő 1944-ben *Az Ország* lapjain támadta meg ezért, mondván, hogy „mindig a zsidó-szabadkőműves Szinyei-társaság körül sündörgött”, ezért

⁸² BÜKY Orsolya: I. m. 1089–1090. Genthon a Nemzetpolitikai Szolgálat nemzetnevelő propaganda-előadásokra kiszemelt előadóinak listáján is szerepelt, de tevékenysége nem tisztázott. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL OL) K-29. Társadalompolitikai Osztály, I. csomó c) dosszié, 178-179. f. Idézi: PALLOS Lajos: I. m. 61.

⁸³ Hóman, Gerevich és Csánky viszonyáról, illetve a Csánky „művészbékére” vonatkozó ambícióiról lásd BÜKY Orsolya: I. m. 1077–1090.

⁸⁴ *Ungarische Malerei der Gegenwart*. Nationalgalerie, Berlin, 1942. december 12. – 1943. január 11. A tárlatot rendezte Csánky Dénes, bemutatták Breslauban (ma Wrocław), Drezdában, Grazban és Bécsben is.

⁸⁵ *Monderne Ungarische Kunst*. Kunsthalle, Bern. 1944. március. A kiállításról és a támadásokról Boldizsár az OMKKF IB-nek átadott nyilatkozatában is beszámol.

vitte ki „ugyanazokat a zsidószövevényes bolsi-szabadkőműves atyafiakat, akikből húsz éven át minden külföldi kiállítás résztvevői rekrutálódtak”.⁸⁶ Ez a konfliktus kultúrpolitikai szinten jelzi a Nyilaskeresztes Párt által felszívott funkcionáriusok (Csánky 1944-től párttag is) és a meggyőződéses szűkebb körök közötti feszültségeket. Csánky 1944 májusától 1945 márciusáig a Zsidók Zár Alá Vett Műtárgyainak Számbavételére és Megőrzésére Létrehozott Kormánybiztosság miniszteri biztosa, 1944 októberétől pedig a nyilas kultuszminisztérium III. ügyosztályának osztályfőnöke volt.⁸⁷ Czenéhez hasonlóan, aki sosem szerepelt a párt kulturbizottsága által szervezett nyilaskiállításokon, és római iskolás, Képzőművészeti Főiskolát végzett, rendszeresen kiállító festőként valószínűleg meg is volt a véleménye az esemény általános színvonaláról, Csánky pályáíve is a fajvédelmi szimpátiák és a karrierista opportunizmus alapján a nyilasokhoz besoroló szakértelmiségire példa. Ebben az értelemben tehát nem a nyilas Czenéék tartoztak a nyilas kormánybiztos Csánky társaságába – hanem a két háború közötti művészeti mező két „új szellemű nemzeti munkát”⁸⁸ áhító, egymást szakmai körökből, mindenképpen Csánky 1944-es és valószínűleg Czene 1942-es nyilas párttagsága előtről, talán épp a Nemzeti Képzőművészeti Kiállításokról⁸⁹ ismerő szereplője párhuzamosan radikalizálódott a Nyilaskeresztes Párt által kínált személyes és kollektív lehetőségek láttán.

⁸⁶ KAMPIS János: Villásreggeli a művészeti osztályon. *Az Ország*, 1944/48. 6.

⁸⁷ BÜKY Orsolya: I. m. 1092., 1107–1108.

⁸⁸ HU-MNL OL K-726. 65. cs. 708/1946. CSÁNKY DÉNES: *A hazai műkincsek menekítése*. Szentgotthárd, 1945. március 12. 4–5. Idézi: BÜKY Orsolya: I. m. 1107.

⁸⁹ Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat ún. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításait 1933 és 1944 között vagy a budapesti Múcsarnokban, vagy más jelentős nagyvárosokban (Marosvásárhely, Kolozsvár) rendezték meg. A kiállítások a modernnek és akadémikus konzervatívok intézményi – főként a Képzőművészeti Főiskola és a Múcsarnok – frontjain zajló csatározásait lezárni próbáló „művészbéke” szellemében jöttek létre Hóman Bálint kultuszminisztersége alatt. A rendezést 1934-ben vette át Csánky Dénes, ami végül a művészbéke kudarcához és az akadémikus festészet hegemoniájának ismételt beköszöntő korszakához vezetett. Lásd BÜKY Orsolya: *A szellem lovagjai: A Magyar Corvin-Lánc, a Magyar Corvin Koszorú és a Magyar Corvin-Díszjelvény kitüntetés története*. Veritas Füzetek 2. Magyar Napló, Budapest, 2015. 89–102.

3. kép. Kapussy György: *A zsidók kiűzése Sopronból 1526-ban*. Olaj, vásznon, 216 × 308 cm. Forrás: HU-MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára

A harmadik Spirituális, Kapussy György a Műcsarnokban, a VII. Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon állította ki 1944 júniusában a szélsőjobboldali lapokban többször reprodukált,⁹⁰ így nyilas körökben ismertté vált *A zsidók kiűzése Sopronból* című vásznát (lásd 3. kép). A nagy méretű munkát „a Zsidókutató Intézet [Zsidókérdéskutató Magyar Intézet] falán találták az összeomlás után”⁹¹ – ide kerültek állítólag a Fészek Klubban található műalkotások is, amelyekkel a készpénzszűkében lévők a tagdíjat fizették.⁹² A festményt a szélsőjobboldali sajtó és az 1945-ös tanúk egyhangúlag zsidóellenesként értelmezték. A vászon 1945 után visszakerült a művészhez, 1977-ben Kapussy

⁹⁰ Lásd például: *Az Ország*, 1944/33. 6.

⁹¹ HU-ÁBTL I.-3.1.9.-I. s.-V-135362 Czene Béláné és társai. 54.: Varga Oszkár tanúvallomási jegyzőkönyve. Megismétli az adatot. Uo. 55: Mágory Vargha Béla tanúvallomási jegyzőkönyve.

⁹² GÉRCZEI-NÉMETH Imre: I. m. 14.

adományaként bekerült a soproni levéltárba,⁹³ ahol akkor már három éve látható volt kis méretű reprodukciója mint „együtt-érzést tükröző”, az „1944-es eseményekre utaló” történelmi tábló a várostörténeti kiállításon,⁹⁴ ahogy több más tárlaton is az államszocializmus idején. Kapussy munkája beleillett a Zsidókérdéskutató Magyar Intézet gyűjtéspolitikájába, mivel programjának szerves része volt a hazai fajvédelem történetének dokumentálása, az intézetvezető Bosnyák Zoltán pedig a MOVE 1941-es háborús antibolsevista kiállításának tapasztalt szervezőjeként antiszemita tárlatokat is tervezett.⁹⁵ Egy ekkora vászon tíz-tizenötezer pengős árát az intézet valószínűleg csak a német megszállást követő újr alapítása után tudta kifizetni, amikortól Endre László, a Belügyminisztérium közigazgatási államtitkára háttérintézményeként, jelentős állami támogatással és impozáns igazgatótanáccsal működött tovább.⁹⁶ A képet talán már az Unió Clubtól elvett belvárosi irodahelyiségbe⁹⁷ vásárolhatták a Nemzeti Képzőművészeti Kiállításról.

Mágory szerint, aki lakótársa és barátja volt Kapussynak az 1920-as, 1930-as években, utóbbi ezután radikalizálódott.⁹⁸ Ennek az 1939-es censusban, Kapussy nyilatkozatában még nincs nyoma, ellentétben rendezetlen magánéletével – külön élt három gyermeke anyjától –,⁹⁹ ami a két tanúban, Mágoryban és Vargában antiszemitizmusához hasonló ellenszenvet keltett.¹⁰⁰

⁹³ Kapussy György ajándéka. *Kisalföld*, 1977. augusztus 30. 5.

⁹⁴ HORVÁTH Zoltán: A „Sopron város története” című kiállítás. *Levéltári Szemle*, 1974/2–3. 536.

⁹⁵ PAKSA Rudolf: Zsidókérdéskutató Magyar Intézet, avagy a „tudományos antiszemitizmus” Magyarországon. *Múltunk*, 2018/1. 8., 10., 14.

⁹⁶ Uo. 19–20.

⁹⁷ Uo. 23–24.

⁹⁸ HU-ÁBTL I.–3.1.9.–I. s.–V-135362 Czene Béláné és társai, 55: Mágory Vargha Béla tanúvallomási jegyzőkönyve.

⁹⁹ HUN–REN MI MKCS-C-I-57/870-1 Kapussy György nyilatkozata: „1931-ben megnősültem, jelenleg 3 gyermekem van, családomtól külön élek, s így nagyon nehéz helyzetben vagyok mivel szinte két háztartásról kell gondoskodnom. Legújabbban annyira rosszul megy, hogy a legnagyobb kétségbeeséssel nézek a jövő elé.”

¹⁰⁰ „Meggyőződéselem: erősen jobboldali antiszemita, megbízhatatlan jellemű, hazudozó, tagadó. Családját 3 gyermekkel elhagyta egy nő miatt, kivel együtt él, mert keres.” „Az utóbbi években én Kapussyval megszakítottam minden kapcsot

A véghatározatban a politikai rendőrség Kapussyt rendőri felügyelet alá helyezte a gúnykép, MMH-tagsága, szélsőjobboldali társasága (a nyilas egyenruhák tervezőjeként a NOT által elítélt Füstös Zoltán festő), az 1930-as évektől datálható Honszeretet társadalmi egyesületben való tagsága és nyilas párttagsága okán.¹⁰¹ Mivel a két tanú csak a gúnyképről számolt be, a dossziében pedig nem szerepel Kapussy vallomása, nem rekonstruálható, voltak-e egyéb forrásai a nyomozónak.

A rendőrség értesülései alapján beágyazottabb volt nyilas körökben a szintén MMH-tag Udvary Pál, akit nyilas propaganda, faji gyűlölet szítása és fegyveres ellenállásra való felkészülés okán helyeztek rendőri felügyelet alá.¹⁰² A képzett festő Udvary, aki a konzervatívabb ízlésű, történeti festő apjától, az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola tanárától, Udvary Gézától vette első leckéit, majd elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát és rendszeresen állított ki a Műcsarnokban, Czenéhez hasonlóan nem vett részt a nyilaskiállításokon. Elsősorban a vezetőséggel lehetett szorosabb kapcsolata, nem pedig a kiállításszervező nyilas propagandaosztállyal és az ahhoz kötődő művészekkel.

latot egyrészt erkölcstelen családi élete, másrésztől szélsőjobboldali magatartása miatt.” Sorban: HU-ÁBTL I.–3.1.9.–I. s.–V-135362 Czene Béláné és társai. 54.; Varga Oszkár tanúvallomási jegyzőkönyve. 55. Mágory Vargha Béla tanúvallomási jegyzőkönyve.

¹⁰¹ HU-ÁBTL I.–3.1.9.–I. s.–V-135362 Czene Béláné és társai. 57: 15004/1945. Véghatározat Kapussy György ügyében.

¹⁰² Udvary beismerő vallomása egybevág Herman Lipót (21–22.), Varga Oszkár (23.) és Somfay Margit (28–29.) tanúvallomásaival: „Barátom volt Fiala Ferenc, Kiss Béla és Kampis János, akik ismert exponensei a nyilaskeresztes pártnak. Fiala Ferenc feleségét 1928-ban festettem le, azóta nagyon ritkán találkoztam vele az ő elfoglaltsága miatt. [...] A nyilasok uralomra jutása után Kiss Béla barátom felajánlotta a nyilaskeresztes párt egyik fontos beosztását – a zsidóvagyonoknak a szakértője lettem volna a párt részéről –, amelyet én visszautasítottam, mert nem akartam exponálni magam a nyilasok mellett, akkor mikor a Vöröshadsereg kilométerekre állott Budapeستől. [...] Megfelel a valóságnak a tanúknak az a vallomása, hogy a nyilas uralom alatt fegyverrel és tőlténnyel felszerelve jelentkeztem katonai szolgálatra. Nem emlékezem reá határozottan, hogy Novotny Emil kollégámnak azt a kitéltet használtam volna, ezzel a bevonulással kapcsolatban, hogy »van még elegendő lőszerem, hogy az oroszoknak hettegig ellenálljak és hogy jelenleg motorkerékpáros szolgálatot teljesítek a fasiszta rendőrségnek«, de lehetségesnek tartom.” Udvary Pál gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve, 1945. szeptember 10. Uo. 15.004/1945 24–25.

A Spirituálisok csoportjának nem volt tagja, de Czenéékhez, Ajkelinhez, illetve a Spirituálisok vezéréhez, Remsey Jenőhöz a későbbi MKSZSZ-főtítkár Bende János által gründolt Alkotás Művészház kiállítóterén keresztül kapcsolódott,¹⁰³ hasonlóan Cser Károlyhoz, aki MMH-beli választmányi tagsága miatt került a politikai rendőrség látókörébe. Medgyessy Ferenc szobrász és Varga Oszkár IB-elnök tanúvallomása, illetve saját vallomása alapján, miszerint nem tudott a taggá választásáról, a nyomozást megszüntették Cser ellen, és az MKSZSZ felvette tagjai közé.¹⁰⁴ Varga Nándor Lajost, aki aktív művészi pályafutása mellett a Képzőművészeti Főiskola grafikatanára volt, és az intézmény alábbiakban tárgyalt igazolóbizottsági anyagában is szerepel, Cserhez hasonlóan MMH-beli választmányi tagsága miatt jelentette a MKSZSZ. „Tekintve, hogy semmiféle politikailag terhelő adat nem merült fel ellene, sőt kimondottan antifasisztának ismerik, elfogadtam azt a védekezését Vargának, hogy tudta és beleegyezése nélkül került a választmányi tagok sorába. Annál is inkább indokolt ez, mert erre több eset volt” – támasztotta alá a nyomozó az eljárás beszüntetésére vonatkozó javaslatát, amelyet a három, a gyanúsított mellett szóló tanú, Medgyessy Ferenc, Varga Oszkár és Barcsay Jenő vallomásainak ismeretében tett.¹⁰⁵ Kaveczy Zoltán grafikus igazolóbizottsági nyilatkozatában önként elismert, a grafikus vallomása szerint 1937–1938, a Budapesti Főkapitányság értesülései szerint 1939 áprilisa és 1940 augusztusa között fennálló nyilas párttagsága okán került a rendőrség látóterébe. Az önkéntes beismerés és Vargáé mellett a zsidó származású Heintz Henrikné Kugel Klára vallomása alapján a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának

¹⁰³ K. I.: Az „Alkotás Művészház” első csoportkiállítása. *Magyarság*, 1942. december 12. 9.

¹⁰⁴ HU-ÁBTL I.-3.1.9.-I. s.-V-135362 Czene Béláné és társai. Medgyessy Ferenc tanúvallomási jegyzőkönyve. 31–34. Varga Oszkár tanúvallomási jegyzőkönyve. 35–36. Cser Károly gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyve. Uo. 15.004/1945 37–39. Kántor György nyomozó jelentése, 1945. szeptember 16. Uo. 15.004/2 1945. 40.

¹⁰⁵ Kántor György nyomozó jelentése, 1945. szeptember 16. Uo. 49. Az említett tanúvallomási jegyzőkönyvek: Medgyessy Ferenc, 43–44., Varga Oszkár, 45–47.; Barcsay Jenő, 48.

Politikai és Rendészeti Osztálya nyomozója eljárás indítását nem javasolta, ennek ellenére a Magyar Rendőrség Budapesti főkapitánysága fogház- és toloncügyosztálya rendőri felügyelet alá helyezte.¹⁰⁶ Kaveczkyné a férje igazolása és szakszervezeti jelentkezése tárgyában írt 1946. április 25-i leveléből és a Politikai és Rendészeti Osztály válaszából kitűnik, hogy a két illetékes szerv a másik tudta nélkül is helyezhetett állampolgárokat rendőri felügyelet alá.¹⁰⁷

Andrássy Kurta János szobrászt a korábban említett, a Képzőművészek Új Társasága elleni, az imrédysta *Egyedül Vagyunk* hetilapban megjelent antiszemita lejárató cikk¹⁰⁸ sugalmazójaként jelentette az IB. Két ellene (Varga Oszkár, Vilt Tibor) és egy mellette szóló tanú (dr. Zolnay Kálmán), illetve a művész vallomása alapján a rendőrség nem látta bizonyíthatónak a felmerült vádat. Andrásy Kurta ügye – különös tekintettel a három, szenzitív egészségügyi adatokat tartalmazó, nem kutatható oldalra – az igazolásokra vonatkozó későbbi narratívák szempontjából bír jelentőséggel. A lapok ugyanis Andrásy Kurta írásos hagyatékában hozzáférhetők, a szobrász pedig a sajtóban és emlékirataiban is hivatkozott rájuk, így tudható, hogy dr. Cseh-Szombathy László, a Bethesda Diakonissza Közkórház belgyógyász főorvosa, népjóléti államtitkár állított ki számára igazolást, miszerint jobb oldali tüdőgyulladásának okán a budakeszi Erzsébet Királyné Szanatóriumba beutalót kapott.¹⁰⁹ Varga Oszkár IB-elnök tanúvallomásában az alábbi sor szerepel: „Kb. 1935 óta

¹⁰⁶ Kaveczky Zoltán gyanúsított vallomása. Uo. 90–93.; Varga Oszkár és Heintz Henrikné Kugel Klára tanúvallomási jegyzőkönyvei, 89., 94–96.; Kántor György nyomozó jelentése, 1945. szeptember 16. 97.; a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitányság r. Fogház- és Toloncügyosztálya véghatározata, 98–99.

¹⁰⁷ Nyilvántartó lap (Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság III. kerületi Kapitányság) – válasz a 102. sz. alatt leltározott kérvényre, 1946. május 7. Uo. 100. Kaveczkyné kérvénye, 1946. április 25. 102.

¹⁰⁸ L. J.: I. m.

¹⁰⁹ ELTE HTK MI Adattár MDK-C-I-24/3-7 Orvosi igazolvány Dr. Mátéffy Pál pecsétjével, 1945. szeptember 2. és 3–8. Dr. Cseh-Szombathy László által kiállított recept, 1945. július 23. ANDRÁSSY KURTA János: A Képzőművészek Szövetsége nem változik. *Kapu*, 1991/1. 52–53.; ANDRÁSSY KURTA János: *Egy marék siker*. II. kötet. BBS-Info Kft., Budapest, 2006. 50–51.

ismerem. Erősen jobboldalú felfogású, fajmagyarkodó művészeti stílusát is igyekezett ehhez igazítani.[...] Antidemokratikus, rossz kartárs, önző ember, stréber, erőszakos. Állandóan kész volt támadni, barátja alig van a művészek között.” A mellette valló tanú, dr. Zolnay Kálmán levele mindkét forrásban szerepel,¹¹⁰ a második ellene valló pedig Vilt Tibor szobrász, a zsidó származású Schaár Erzsébet férje volt. Források híján nem eldönthető, hogy fennállt-e kapcsolat az *Egyedül Vagyunk* szerkesztője, Oláh György és Andrassy Kurta között, viszont a szobrász és a KUT annak ellenére is konfliktusokkal telinek mondható viszonyát maga dokumentálta,¹¹¹ hogy 1940-ben¹¹² és 1941-ben¹¹³ kiállított az egyesülettel, bár 1942-ben és 1943-ban már nem. Varga a KUT titkára volt 1941-ben, Vilt Tibor is állított ki KUT-kiállításokon – ez magyarázhatja mély ellenszenvüket. Andrassy Kurta ellen 1945-ben nem indítottak eljárást, ahogy ezt a nevére kiállított népügyészségi bizonyítvány is jelzi.¹¹⁴ Az Andrassy idézett írásaiban tükröződő folyamatos üldöztetés sérelme nem függetleníthető a másfél évvel későbbi eseményektől. A kommunista hatalom által legfőbb politikai ellenfele, a Független Kisgazdapárt felbomlasztását célzó 1947-es koncepciók perben fasisztaként és fajvédőként instrumentalizált, valójában mind származás, mind társadalmi csoporthoz tartozás, mind pedig politikai hovatartozás és cselekvési mintázatok szerint heterogén,¹¹⁵ elsősorban innen ismert Magyar Testvéri Szövetség elleni koncepciók perben ismét felmerül Andrassy Kurta és Kapussy György neve is. Szekér Nóra történész a tagság nemzeti közösségi

¹¹⁰ ELTE HTK MI Adattár MDK-C-I-24. HU-ÁBTL I.–3.1.9.–I. s.–V-135362 Czene Béláné és társai, 113–115.

¹¹¹ ANDRÁSSY KURTA János: *Egy marék siker*. I. kötet. I. m. 244–245.

¹¹² Képzőművészek Uj Társasága. Nemzeti Szalon, 1940. november 3–17. Andrassy Kurta két művel szerepel: *Vazul*, bronz, magántulajdon; *Háború*, gipsz, eladó.

¹¹³ Képzőművészek Uj Társasága. Nemzeti Szalon, 1941. november 30. – december 14. Andrassy Kurta két művel szerepel: *Nő galambbal*, gipsz, eladó, fémbe öntve és *Női akt*, gipsz, eladó, fémbe öntve.

¹¹⁴ ELTE HTK MI Adattár MDK-C-I-24/7. Népügyészségi igazolvány Andrassy Kurta János részére.

¹¹⁵ SZEKÉR Nóra: *Titkos Társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017. 58–71.

és szuverenitási politikájának legjelentősebb inspirációjaként a konszolidáció időszakának a fajbiológiától távolodó, a hatalommal szembe forduló, a magyar faj érdekeit a hatalomból kiszoruló néppel azonosító Szabó Dezsőt említi. Ezt a mintázatot képviselte a Szövetséggel kapcsolatba hozható Andrassy Kurta János (és mellette elsősorban Fáy Aladár), akik a magyar művészet szerves fejlődésének biztosítékát a „faji” adottságokat megtestesítő népművészetben látták, és e program megvalósításaként mindketten Kodályra és Bartókra hivatkozva széles körű gyűjtőmunkát is végeztek.¹¹⁶ A szocreálba besorolni vonakodó népieken tehát folyamatos volt a politikai nyomás, Andrassy Kurta esetében ráadásul a háború előttről eredeztethető szakmai feszültségek és ellenszenvek is tovább éltek az MKSZSZ jogutódján, a Magyar Képzőművészek Szövetségén belül. Ezt jelzi, hogy a szobrász 1954-ben kérelmezte a vezetőségénél a személyével kapcsolatos „közel tíz esztendő óta fennálló ellentétek kivizsgálását”, illetve a vádakét, „mik ennek idején a szakszervezet vezetősége által a politikai rendőrségen tett feljelentés anyagát is képezték”.¹¹⁷ Andrassy Kurta visszaemlékezésének fényében a tisztázásra tett kísérlet aligha járhatott sikerrel.

Az IB által továbbított ügyek közül csak Schrotta János szobrászé került a népbíróság elé, akit nyilas párttagsága és elhallgatott Volksbund-tagsága okán a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya 1945-ben internálás alá helyezett, majd a NOT 1949-ben hat hónap börtönbüntetésre ítelt, politikai jogai gyakorlásának háromévi felfüggesztésével.¹¹⁸ Ezzel Schrotta egyike lett annak a kisszámú képzőművésznek, akik népbíróság elé kerültek és/vagy elmarasztalták őket,

¹¹⁶ ANDRÁSSY KURTA János: *A magyar nép szobrászata*. ABC, Budapest, 1944; FÁY Aladár: *A magyarság díszítő-ösztöne*. Turul, Budapest, 1941.

¹¹⁷ ELTE HTK MI Adattár MDK-C-I/24/9. Andrassy Kurta János levele a Magyar Képzőművészek Szövetsége Vezetőségének. Budapest, 1954. augusztus 8.

¹¹⁸ Az ügy iratait lásd HU-ÁBT L I.-3.1.9.-I. s.-V-135362 Czene Béláné és társai. 60–89. Különösen pedig: Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Internálási Ügyek Központi Szerve másodfokú véghatározata, amely helyben hagyja az 1945. december 4-én a 10.046/1945 szám alatt kelt jogerős véghatározatot, 1946. január 16. 80. Nb. IV. 1009/1949/2 számú népbíróági határozat. 85–89.

hasonlóan a nyilas propagandaminisztérium képzőművészeti osztályát 1944 októberétől vezető, a nyilas formaruhákat és zászlókat, jelvényeket és plakátokat tervező Füstös Zoltánhoz, akit Kassai-Schallmayer Ferenc nyilas nemzetvédelmi és propagandaminiszter és dr. Kerekes Béla nyilas államtitkár terhelő tanúvallomása után nyolcési kényszermunkára ítélték,¹¹⁹ és aki Schrottát annak vallomása alapján beszervezte a Nyilaskeresztes Pártba.¹²⁰ Légrády Sándort az államapparátus változó szintjein működő propagandaszerveknek 1942–1944 között készített, a háború folytatására izgató plakátjai miatt vonták eljárás alá, majd mentették fel 1949-ben.¹²¹ Szennik Györgyöt dr. Makai Miklós és más üldözöttek elhurcolásáért és propagandaplakátok készítéséért első fokon tizenöt év kényszermunkára ítélte a népbíróság,¹²² majd ezt másodfokon hét évre enyhítették.¹²³ A kommunista mozgalom felől érkezett Péntek István szobrászt, a Nyilaskeresztes Párt pártiskolájának, illetve 1944 júliusától ideológiai osztályának vezetőjét, a szépművészeti főosztály kiállításainak résztvevőjét első fokon tizenöt évi, másodfokon nyolcési fegyházra ítélték.¹²⁴ Olaszi Sándor festőt, a budapesti főkerületi propagandavezetőt, majd 1944 novemberétől a nyilasok pártszolgálatának országos vezetőjét életfogytiglani kényszermunkára ítélték.

Az IB által politikai magatartásuk miatt meghallgatott hat művészből három kapcsán volt tehát komolyabb, tanúk meghallgatásával járó vizsgálat (Kocsis András esetében tizenegy tanúból tíz mellette vallott; Ungváry László esetében három, mind mellette vallott; Hegedűs László esetében kettő, mind mellette vallott), és mindenkit igazoltak. A politikai rendőrség által vizs-

¹¹⁹ Nyolcési kényszermunkára ítélték egy nyilas festőművészt. *Világosság*, 1946. február 23. 4.

¹²⁰ HU-ÁBTL I.-3.1.9.-I. s.-V-135362 Czene Béláné és társai. 1315/1945 Schrotta János gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 67–69.

¹²¹ BARDI Sára: A második világháborús kormányzati propaganda szerzőtett művésze Légrády Sándor és plakátja. *Betekintő*, 2024/2. 91–113. 91. DOI: <https://doi.org/10.25834/BET.2024.2.4>.

¹²² Szennik Györgyöt 15 évi kényszermunkára ítélték. *Magyar Nemzet*, 1945. augusztus 9. 2.

¹²³ Szennikről lásd UNGVÁRY Krisztián: Antiszemitától a rabbifestőig. *Artmagazin*, 2013/59. 48–52.

¹²⁴ A NOT Bojta-tanácsa. *Világ*, 1946. április 30. 6.

gált kilenc művész ügyében vagy mellettük, vagy csak ellenük valló tanúk szerepeltek, egyedül Andrásy Kurta esetében volt 2:1 a mellette és ellene szóló tanúk aránya. A hét ügyben tanúként szereplő Varga Oszkár három esetben a gyanúsított mellett (Cser Károly, Varga Nándor Lajos, Kaveczky Zoltán), négy esetben ellene (Udvary Pál, Kapussy György, Schrotta János,¹²⁵ Andrásy Kurta János) vallott. Medgyessy Ferenc három esetben tanúskodott, egyszer vádolt (Schrotta), kétszer védett (Cser, Varga). A politikai rendőrség hat főt internált vagy helyezett rendőri felügyelet alá, és az egyetlen esetben, ahol nem egyhangúak a tanúvallomások (Andrásy Kurta), nem javasolták eljárás indítását. Ez egybevág Pető–Barna népbírószági eljárásokra, azon belül pedig a szélsőjobboldali, illetve nyilas szervezeti tagsággal vádoltak pe-reire vonatkozó kvantitatív vizsgálatának következtetéseivel: a vádlottak kilátásait az ellenük és mellettük vallók aránya, nem pedig a száma befolyásolta.¹²⁶ A vádlottak tehát tevékenyen befolyásolhatták az eljárás kimenetelét minél több védőtanú megnevezésével és behivatásával, mivel a mellettük vallók az ellenük vallókat is kompenzálni tudták.

Politikai igazságszolgáltatás a művészeti felsőoktatásban. Hantai Simon eltávolításának ügye az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskolán

Az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola (OMKKF) igazolóbizottsága – elnöke dr. Oltványi Imre, a tagok: Beck András, Czígler Béla, Farkas Ferenc, Gál István, dr. Lukács Pál, Szőnyi István és Worm Károly – 1945 júliusában kezdte el az intézmény oktatói gárdája politikai magatartásának vizsgálatát.¹²⁷ A tapasztalati látszattan, anatómia és bonctan oktatását vég-

¹²⁵ Schrotta esetében a tanúk vallomását terhelőnek tekintem, de fontos megjegyezni, hogy a vallomások a szobrász jellemére és felesége magatartására vonatkoznak, a tanúk jelzik, hogy Schrotta politikai nézeteiről és magatartásáról keveset tudnak.

¹²⁶ BARNÁ Ildikó–PETŐ Andrea: I. m. 99–100.

¹²⁷ OMKKF IB 47/1945.–I. Az 1945. július 13-i ülésének jegyzőkönyve.

ző Pécsi Pilch Dezső helyére frissen szerződötett Barcsay Jenő nemzetvédelmi keresztje okán hallgatták meg, amelyet vallomása értelmében 1919-ben nemzetörként teljesített szolgálata miatt kapott, „mivel a falut [Katona/Cătina, Románia] meg kellett védeni a fosztogató csapatok ellen”, s amelyet akkor kért, „miután őt magatartása után a nyilas újságokban és jobboldali körökben mint zsidó bérencet és kommunistá festőt emlegették”, és „félt attól, hogy utcára kerül, mivel már annyira kiéleződött a helyzete”.¹²⁸ Barcsay 1919-es tevékenysége nehezen rekonstruálható, a szakirodalom szerint 1919. szeptember 11-én lépte át az új román–magyar határt, miután szülőfalujának temploma az ott rejtegetett fegyverek miatt leégett, és emiatt konfliktusba került az új román hatóságokkal¹²⁹ – a templom leégését eredményező fegyvermennyiség és a nemzetvédelmi kereszt Barcsaynak való odaítélése valószínűsíti, hogy Katonán aktív fegyveres ellenállás bontakozott ki a románok ellen a Tanácsköztársaság Magyarország területi integritását védő háborúja idején, s ebben a festő is részt vehetett. Vallomása alapján az IB igazolta.

A Barcsay mellett Pátzay Pál és Ferenczy Béni szobrászok felvételével fémjelzett tanárcserék oka azonban nem pusztán egyes oktatók közeledő öregségi nyugdíjazása vagy távolléte volt, bár Varga Nándor Lajos (grafika) prorektor vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a megüresedett tanszékek betöltésének ügyében írt levele nyomán ezt a magyarázatot vette át a szakirodalom.¹³⁰ Varga egyéb üresedések mellett szerepeltette a tanárképzés „távollét miatt a tanképesítő vizsgálatokkal kapcsolatos vizsgatárnyak ellátására betöltendő” kategóriájában a művészettörténet, tapasztalati látszattan és művészeti bonctan tantárgyak oktatói pozícióját, illetve jelezte a művészképzésben kulcsszerepet betöltő Alakrajzi és Szobrászati Tanszékek „előrelátható” megürese-

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ TÓTH Károly: Erdélyi menekültből párizsi ösztöndíjas. Barcsay Jenő Rudnay-tanítványi korszaka a Képzőművészeti Főiskolán. In: FEHÉR Ildikó (szerk.): *Figurativitás-absztrakció-geometria. Tanulmányok Barcsay Jenő születésének 125. évfordulójára*. MKE, Budapest, 2025. 26–49. 26.

¹³⁰ RÉVESZ Emese: I. m. 19–20.

dését „nyugdíjazással és távolléttel kapcsolatosan”.¹³¹ A forrásközlést követő kiegészítő megjegyzés közli az érintettek nevét, de arra nem utal, hogy az üresedések az érintett oktatók kifogásolt politikai magatartásával állnak összefüggésben.

A bal- (Boldizsár István, Kandó László, Szőnyi István [mindhárman alakrajz- és festéstanárok])¹³² és jobboldali (Pécsi Pilch Dezső) csoport törésvonalai az IB iratanyagában a franciaországi emigrációja után kritikai és kereskedelmi sikert arató absztrakt expresszionista Hantai Simon – ekkoriban festőhallgató – ügye kapcsán rajzolódnak ki. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint Hantai 1944. március 15-én a Főiskola dísztermében a diákság nevében előadott beszédében – amelyet, bár szokásban volt, a tanári kar csak utólag olvasott, mert Hantai későn adta le, illetve mert „aznap légo volt és azt hitték, nem is kerül sor a beszédre”¹³³ – németellenes hangot ütött meg. A tanári kar összeült, „és úgy határoztak, hogy Hantai betegség címén kimarad egy időre a Főiskoláról, később pedig visszaveszik. Így Hantainak sem lehet semmi baja, és a Főiskola sem kerülhet kellemetlenségbe.”¹³⁴ Hantai, szembesülve a helyzet súlyával, dr. Belák Sándor tanügyi segédfoglalmazótól kísérelte meg visszakérni a beszédét, hogy megsemmisítse, de nem kapta vissza, viszont a beszédet átadták egy feljelentés következtében megjelenő politikai detektívnek. Hantai szerint Belák döntött a beszéde sorsáról, és valómása értelmében a rektor, a székesfehérvári Bory-vár építője, Bory Jenő (szobrászat) végig jóindulattal volt iránta.¹³⁵ Belák és Bory vallomásai alapján a döntést a rektor hozta meg, utóbbi indoklása szerint részben azért, „[m]ert szerinte gyávaság volt Hantaitól, hogy az egyszer megírt és előadásra átnyújtott beszé-

¹³¹ Kiváló festő és szobrászművészek meghívása és kinevezése a Képzőművészeti Főiskola megüresedett tanszékeire. A Képzőművészeti Főiskola rektorának felirata a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. 1945. április 10. B) és C) pontok. Közli: Kiss Dezső: I. m. 52.

¹³² Bory Jenő meghatározása szerint. Lásd Bory Jenő vallomását, HU-BFL XVII_1539_172/b sz. IB (OMKKF) 33/1945. Az 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. 2.

¹³³ Elekfy Jenő vallomása. Uo. Az 1945. július 6-i ülés jegyzőkönyve. 1.

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ Hantai Simon vallomása. Uo. 12/1945. Az 1945. június 15-i ülés jegyzőkönyve. 2.

dét – mivel utólag rájött annak erős hangjára – visszavonja”.¹³⁶ Májusban Elekfy Jenőt (vizfestés) és Hantait beidézte a politikai rendőrség egy svábhegyi címre (amely alapján az 1944. március 28-án felállított, önálló, országos hatáskörű nyomozati szervről, az Állambiztonsági Rendészetről lehetett szó), ahol kihallgatták őket, rájuk ijesztettek azzal, hogy az ügyet „a Gestapo vette kezébe, s bizony ezért a tanári karnak könnyen Dachau jár”,¹³⁷ majd elengedték őket. Az ügy ennyiben maradt, így Hantait a megígértékhez híven visszavették szeptemberben.¹³⁸ Belákot, aki „a Főiskola egy demokratikus és izzó magyar érzelmű hallgatójának megsegítése elől, amikor az éppen magyarságáról tett tanuságot – saját érdekeinek féltése miatt elzárkózott, ezzel gerinctelen és gyáva érületről tett tanubizonyoságot”, a közszolgálatban való meghagyás mellett az előléptetésből három évre kizárták.¹³⁹ Boryt megfosztották állásától a hozzátartozók kegyellátása nélkül. Az indoklás értelmében „[a]z ítélet súlyos, de a Bizottság fontolóra vette azt, hogy Bory Jenő mint tanár, akire az ifjúság helyes nevelése és gondozása bízva volt, nem állott hivatása magaslatán, és nem fejtett ki állítólagos magyar meggyőződése szerinti tevékenységet, sőt Pilch Dezső mellé való állásával ennek az ellenkezőjét bizonyította”.¹⁴⁰ Bory a Zsidókérdéskutató Intézet háttérében álló értelmiségiekkel, a Magyar Kultúrligával is kapcsolatban állt,¹⁴¹ lapjuk, *A Cél* olvasója, talán előfizetője volt,¹⁴² de részvételének pontos körülményei egyelőre tisztázatlanok.

¹³⁶ Dr. Belák Sándor vallomása. Uo. 12/1945. Az 1945. június 15-i ülés jegyzőkönyve. 1. Bory Jenő meghallgatása, 33/1945. Uo. Az 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. 2.

¹³⁷ Uo. Vö. Hantai Simon vallomása. Uo. 2.

¹³⁸ Uo. 33/1945. Az 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. Bory Jenő meghallgatása. OMKKF IB 33/1945. 1–2.; Az 1945. július 6-i ülés jegyzőkönyve. Elekfy Jenő meghallgatása. 1.

¹³⁹ Uo. 12/1945. Az 1945. június 15-i ülés jegyzőkönyve. Határozat dr. Belák Andor ügyében. 3.

¹⁴⁰ Uo. 33/1945.–II. Határozat.

¹⁴¹ Uo. Major Róbert minisztertanácsos, a Budapesti Népbíróság Sajtóosztálya előadója nyilatkozata, 1945. június 12. Vö. Uo. 33/1945. Az 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. Bory Jenő meghallgatása 2.

¹⁴² Uo.

Pécsi Pilch Dezső az 1918–1919-es tanévtől az OMKKF rendes tanára, az 1939–1940-es tanévtől a protektora, az 1941–1942-es tanévtől rektora volt. A főiskolán belül mindig a konzervatív irányhoz tartozott, fokozatos térnyerése nem találkozott osztatlan lelkesedéssel, rektori megválasztása ellen ugyanis 1943-ban „Andreotti Károly és társai” a vallás- és közoktatásügyi Miniszternél felfolyamodványban tiltakoztak, Pilch pedig ennek következtében önmaga ellen kért fegyelmi vizsgálatot. A minisztérium egyik kérésnek sem adott helyt,¹⁴³ ám a „bal- és jobboldali csoportok” határai ekkorra megszilárdultak. Pilch tevékenységével eddig nem foglalkozott a szakirodalom, de valószínű nemcsak az olyan társadalmi egyesületek támogatója volt, mint a Foederatio Emericana, az 1921–1946 között működő katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók szövetsége,¹⁴⁴ de a Nemzetpolitikai Szolgálat népnevelő tevékenységébe is bekapcsolódhatott.¹⁴⁵ Az IB előtt 1945-ben nem jelent meg, 1949 januárjában tért haza külföldről,¹⁴⁶ ami valószínűsíti, hogy a visszavonuló németekkel távozott. Hamarosan, még 1949 nyarán elhunyt. Az IB a Pilch-frakcióhoz tartozónak tekintette Burghardt Rezsőt és Kontuly Bélát (mindketten az alakrajz és festés tanárai). Burghardt valómása szerint sosem politizált, „Pilch mellett volt, mert kényszerítve volt erre, tekintettel arra, hogy művészileg elnyomták, s szeretett volna bejutni a Szinyei Társaságba, amit Pilch révén gondolt elérni. [...] Arra nem gondolt, hogy Pilch a náci felfogás és a fasiszta rendszer megvalósítója volt”.¹⁴⁷ Felmerült, hogy „a miskolci művésztelepen korrigálás közben gyakran tette azt a kijelentést, hogy Berény, Czöbel, Márffy köre zsidópiktúra, szabadkőműves társaság, amit Hitler országában már kiirtott, s remél-

¹⁴³ OMKKF – Rektori tanácsülés, 1943–1944 (1-a-38). 1943. augusztus 31. 3.

¹⁴⁴ Karácsony éjszakáján kigyullad a fény a Magyar Betlehem felett. *Nemzeti Ujság*, 1940. november 17. 10.

¹⁴⁵ „Magyar tudós, magyar művész” Gyöngyösön. *Új Magyarság*, 1944. február 25. 8.

¹⁴⁶ OMKKF – Rektori tanácsülés, 1948–1949 (1-a-43). 1949. január 18. 28.

¹⁴⁷ OMKKF IB 12/1945. Az 1945. június 15-i ülés jegyzőkönyve. Burghardt Rezső meghallgatása. 2.

jük, itt is ki fogják irtani”.¹⁴⁸ Burghardt ezt tagadta, ám az, hogy a német megszállás után a nyilas pártlap, a *Magyarság* újságírójának ecsetelte az izmusok „komolytalanságát” és a „szélsőséges ultrairányzatok” szellemében összemázolt „rendkívüli értelmetlenségeket”,¹⁴⁹ nem politikai gyanútlanyságról árulkodik. Az IB nyugdíjazta,¹⁵⁰ ám Burghardt fellebbezett a népbíróságon, amely hét tanú írásos vagy szóbeli vallomásának (köztük a tekintélyes, „liberális” Kisfaludi Strobl Zsigmond, a „zsidó tanítvány” Földes Béla, az őt ajánló „zsidó festő” Herman Lipót és két zsidó barát, akiknek vagyontárgyait megőrizte) figyelembevételével állásába visszahelyezte.¹⁵¹ Kontuly Béla Pilch Dezsővel szavazott, vallomása szerint csak addig, amíg tisztába nem jött Pilch felfogásával. Az MKSZSZ IB meghallgatásán is említett német út kapcsán szintén gyanútlanyságát hangsúlyozta. Hantai a tanítványa volt, vallomása szerint műtermet is adott neki, a tanácsulésen azt az álláspontot támogatta, hogy ne zárják ki, hanem egészségügyi okból menjen el. Implicit módon a szintén politikai magatartása miatt nyugdíjazott, az Emericana Magyar Betlehemes Mozgalom ügyvezetőjeként ismert dr. Molnár Ernőt (művészettörténet) vélelmezi Hantai feljelentése mögött. Tanúk meghallgatását Kontuly ügyében az IB nem tartotta szükségesnek. „Ingatag és bizonytalan” politikai magatartása miatt közszolgálatban való meghagyása mellett megfeddték.¹⁵² Varga Nándor Lajost a budaörsi horthysta karhatalmista csapat tagjaként kapott nemzetvédelmi

¹⁴⁸ Uo. 1. Vö. Nb. XIV. Ig. 538/1945-5 A Budapesti Népbíróság mint igazoló fellebbezési bíróság jegyzőkönyve, 1945. december 22. Rózsa György jegyzőkönyvhöz csatolt vallomása.

¹⁴⁹ ISTÓK László: A magyar síkság festője a fényről és az árnyékról beszél. Látogatás Burghardt Rezső műtermében. *Magyarság*, 1944. július 30. 8.

¹⁵⁰ OMKKF IB 12/1945. Az 1945. június 15-i ülés jegyzőkönyve. Határozat Burghardt Rezső ügyében. 3.

¹⁵¹ Nb. XIV. Ig. 538/1945-5. A Budapesti Népbíróság mint igazoló fellebbezési bíróság jegyzőkönyve, 1945. december 22. A jegyzőkönyvhöz csatolt írásos vallomásokat írta Váradi József, Molnár Béla, Herman Lipót. A NOT határozata az IB-iratanyagból hiányzik, így a felmentés dátuma nem ismert, de a OMKKF rektori tanácsuléseinek jegyzőkönyveiben 1946-ban Burghardt rendes tanárként szerepel.

¹⁵² Uo. Az 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. Kontuly Béla meghallgatása, határozat. 1–3.

keresztje és a Pilchhel való szavazás okán hallgatták meg, ám tekintettel arra, hogy a főiskola anyagát a nyilasokkal szemben több ízben megvédte, közszolgálatban való meghagyás mellett megfeddték.¹⁵³ Tanúk meghallgatását itt sem tartották szükségesnek.

Konklúzió és kitekintés: emigráció, szakmai reintegráció és emlékezet

A politikai igazságszolgáltatás által kifogásolható politikai magatartás okán vizsgált, itt bemutatott művészek összességében három tágan értett, olykor érintkező művészetszociológiai csoportba sorolhatók. Az első, a stabil művészeti pozícióval vagy intézményi affiliációval rendelkező művészekből álló csoporthoz soroltakban közös, hogy – ha kiállító művészek is voltak – főként állami és egyházi vizuális reprezentációból éltek az 1930-as években, és az 1940-es évek elejére „nacionalista fajmagyarkodó fordulatok”¹⁵⁴ és/vagy nemzetiszocialista, nyilas szimpátiák gyanújába keveredtek. A második a „népi” csoport, amely népművészeti inspirációjú művészeti praxisa megvalósítása során került közel a fajvédelemhez, csatlakozott társadalmi egyesületekhez. A harmadik, „nyilas” csoport a szélsőjobboldali pártokban szerzett politikai tőkéjét igyekezett művészetire is konvertálni.

Bár az 1945-ös politikai igazságszolgáltatásra vonatkozó, szórványos visszaemlékezések hol annak abszurditását hangsúlyozzák,¹⁵⁵ hol – mint Andrásy Kurta esetében – politikai és személyes indítékok által motivált *hajszaként* szólnak róla,

¹⁵³ Uo. 34/1945-I. Az 1945. július 6-i ülés jegyzőkönyve. Varga Nándor Lajos meghallgatása, határozat. 1–3.

¹⁵⁴ P. Szűcs Julianna kifejezése a Római Magyar Akadémián állami ösztöndíjas, a későbbiekben egyházi és állami reprezentációs igényeket kielégítő ún. római iskolások radikalizálódó jobbszélére. P. Szűcs Julianna: *A római iskola*. Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 11.

¹⁵⁵ „Először is igazoláson kellett átesnem, hogy nem végeztem-e tömeggyilkosságot. Ennek igazolására két tanúra volt szükség.” Koncz József: *A végtelenbe pillantani*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2007. 74. Idézi: RÉVÉSZ Emese: I. m. 70.

az MKSZSZ IB és az OMKKF IB jegyzőkönyveinek áttekintése után hasonló benyomásunk támadhat, mint 1945 júniusában *A Mai Nap* újságírójának. Tamáskodó kérdésére, hogy miként lehet, hogy a képzőművészeknél, a többi szakmai bizottsággal ellentétben mindenkit igazoltak, a bizottság névtelen képviselője válaszolta az okot: „[n]em mintha a művészek között nem lettek volna reakciósok, nyilasok meg fasiszták. Voltak szép számmal. De ezek egyszerűen nem jelentkeznek igazolásra.”¹⁵⁶ Az IB-k túlnyomórészt felmentéssel végződő meghallgatásainak és enyhe ítéleteinek egyik magyarázata a képzőművészet politikai jelentőségével, a másik az egyéni stratégiákkal állt kapcsolatban. A magyar értelmiségtörténet részletesen tárgyalt fejezetei az irodalom és a politika összeérő diskurzusai, autoritás- és hatalomtermelő kölcsönhatásai, amelyeket biografikus, intézmény- és eseményfókuszú tanulmányok (Gömbös találkozója a népi írókkal, a lillafüredi írótalálkozó) járnak körül.¹⁵⁷ A képzőművészek írókéhoz képest kisebb mértékű bevonása a tágan értett nemzetstratégiai és legitimációs propagandamunkába jelzi, hogy a Horthy-kor establishmentje nem tulajdonított akkora politikai potenciált a képzőművészetnek, mint az irodalomnak. Ez összefüggésben állhatott a képzőművészet műfajainak mediális adottságaival (reprodukálhatósága, fogyasztásának belépési küszöbe), költségigényével és a magyar képzőművészeti mező szerkezetével is. A jól sokszorosítható alkalmazott műfajok kisebb presztízsenek köszönhetően ugyanis a rendszer neoklaszszicista egyházi és diplomáciai reprezentációját végző, a korszak legnagyobb presztízszű ösztöndíjáról római iskolásnak nevezett képzőművészei kevés kivétellel nem foglalkoztak vele. A politikai agitációs célú, kisebb erőforrás-igényű nyomtatványok és karikatúrák előállítását általában a középfokú művészetoktatásból kikerülő grafikusok végezték, s e propagandamunka intézményi

¹⁵⁶ Mindenkit igazoltak a képzőművészeknél. *A Mai Nap*, 1945. június 13. 1.

¹⁵⁷ PALLOS Lajos: I. m. 53–64.; STANDEISKY Éva: *Gúzsba kötve, A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet-ÁBTL, Budapest, 2005. 15–54.; VÁRI Árpád: *Nemzetvédelem és Lillafüred a második világháború alatt – és azt követően. Az 1942-es lillafüredi konferencia és a nemzetvédelem kapcsolata*. Doktori értekezés, PPKE, Budapest, 2024.

háttere (lap- és könyvkiadók, bajtársi egyesületek) nem esett egybe a képzőművészetével.

Az idézett cikk is utal arra, hogy a legmélyebben involválódott szereplők, akik „a gyászos emlékü úgynevezett Magyar Művészek Háza megalakításakor Palló Imre volt imrédysta képviselőnek a jó ötleteket adták”, németbarátként és/vagy nyilas-ként exponálódtak, a menekülés egyéni stratégiáját választották.¹⁵⁸ Balás-Piry László művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum „őre”, muzeológusa, *Az Ország* képzőművészeti rovatfelelőse, zsidó származású pályatársai feljelentője,¹⁵⁹ az 1945-ben betiltott antifasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzékére felkerült egyetlen képzőművészeti tárgyú könyv,¹⁶⁰ a *Hitler művészei* szerzője, aki első kézből közvetített a Harmadik Birodalom kulturális tendenciáiról és népszerűsítette a nemzeti szocializmust a bajtársi szövetségekben,¹⁶¹ Dél-Amerikába menekült.¹⁶² Nem várta be a szovjeteket a Pátrián belüli antiszemita festőcsoport vezéralakja, Juszkó Béla sem.¹⁶³ A Magyar Művészek Háza vezetőségéből Palló Imre Argentínába emigrált,¹⁶⁴ Pásztor János szobrász az ostrom alatt halt meg a Siesta Szanatóriumban (a mai Országos Onkológiai Intézet),

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ BALÁS-PIRY László: Minden bővebb megjegyzés és kritika nélkül közöljük... *Az Ország*, 1943/15. 14. Idézi: MARKÓJA Csilla: A Turul szárnyai alatt – Hekler Antal és Zádor Anna kapcsolatáról. *Enigma*, 2014/80. 30–31.

¹⁶⁰ *A fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke*. Hírlapkiadó, Szeged, 1945. A jegyzéken Balázs Piry László néven szerepel, a második, Szikra Nyomdában készült kiadáson helyesen.

¹⁶¹ A nemzeti kultúra jelentőségéről beszélt a Turul Szabadegyetem megnyitó előadásán Balás-Piry László műtörténész. *Vásárhelyi Népujság*, 1943. január 22. 2.

¹⁶² Balás-Piry utolsó ismert címe Mancora, via Talara, Peru. Lásd Keressük. *Hídverők*, 1956/14. 551.

¹⁶³ Gyászhiere szerint Bregenzben hunyt el, már az ötvenes évektől ott élt. Lásd *Hadak útján, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének Tájékoztatója*, 1969/244. 16.

¹⁶⁴ Publikációs tevékenységét Argentínából is folytatta, turanista jellegű magyar östörténeti írásokat közölt viszonylagos rendszerességgel a Buenos Aires-i *A Nap Fiaiban* és a brüsszeli kiadású *Turán–Sumir Szemlében* az 1960-as évektől 1981-es haláláig, többek között a magyar–japán fajrokonságról, illetve a Horthy-kor kultúrpolitikusai, a római egyház és a Habsburg-ház összeesküvéséről a magyar nemzet származásának és történelmi szerepének elfedésére. Lásd PALLÓ

amikor találat érte az épületet,¹⁶⁵ Merész Gyula festő pedig még az ostrom előtt nyugatra menekült, és 1949 áprilisában halt meg Klagenfurtban.¹⁶⁶ Az MMH tisztviselőit, Kövér Gyula háznagyot 1948-ban Münchenben találjuk,¹⁶⁷ Jánosa Lajos titkár Chilében telepedett le, ahol kiállító művészként és tanárként működött.¹⁶⁸ A Nyilaskeresztes Párt szépművészeti főcsoportja kiállításainak¹⁶⁹ kurátora, a Szálasi-párti *Magyarság* műkritikusa/feljelentője saját nevén és Vigil álnéven, az MMH tagja, az 1940-es években nagy megrendeléseken – a MABI-székházon a már említett Bory Jenővel és Pásztor Jánossal¹⁷⁰ – dolgozó Kampis

Imre: Okulj magyar! Japán történész testvérünk magyarnyelvű levele. *Turán-Sumir Szemle*, 1963/3. 36–40.

¹⁶⁵ PETERDI Andor: Pásztor János tragikus halála a budai ostrom alatt. A nagy szobrász még most is a romok alatt fekszik. *Szivárvány*, 1946/17. 16. Peterdi cikkéből úgy tűnik, nem tudott Pásztor magyar művészetek házabeli tevékenységéről, pedig mind ő, mind felesége, Várnai Zseni részt vettek az antifasiszta ellenállásban.

¹⁶⁶ Gyanús körülmények között meghalt Ausztriában Merész Gyula nyilas festő. *Világ*, 1949. április 13. 2.

¹⁶⁷ Megvalósul a Magyar Kulturális Szövetség. *Hungária Express Hungarian Weekly*, 1948/32. 5.

¹⁶⁸ Egy maroknyi magyar kolónia meghódít egy országot. *Magyarság*, 1954/42. 3.

¹⁶⁹ Bár a *Magyarság* már az 1930-as évektől rendezett nyilas szellemiségű kiállításokat, a Nyilaskeresztes Párt propagandaosztálya által a karácsonyi szezonra időzített, zárt körű kiállításokról tudunk többet a sajtóforrásokból. A fontosabb tárlatok: karácsonyi kiállítás a Nyilaskeresztes Párt Nap utca 23. szám alatti párthelyiségében. 1940. december 5–28. Konceptió: Kampis János, rendezés: Hajtó Henrik propaganda osztályvezető. Lásd A nemzetiszocialista mozgalom harca festményben és szoborban. Egy délelőtt a Nyilas kiállításon. *Magyarság*, 1940. december 6. 3. Művészeti kiállítás, Hűség Háza, 1943. december 3.–1944. január 10. (Meghosszabbítva, eredetileg 1943. december 20-ig.) A harminc részt vevő művész közül ismert: Bedő Imre, Böszörményi János, Csébi Gaál József, Csele K., Dobó Katalin, Füstös Zoltán, Hataier József, Lóte Éva, Kiss Jenő, Makovinyi Kálmán, Marjay Frigyes, Maugsch Gyula, Móricz János, Olaszgy Sándor, Péntek István, Sallay János, Szlazzsánszky Ernő (a beszámolóban tévesen Szlazzsánszky néven), ifj. Tallós Móricz Lajos és Vörös Ferenc. Lásd ZAMBORY Antal: Körséta a Nyilaskeresztes Párt szépművészeti főcsoportjának zártkörű kiállításán. *Összetartás*, 1943. december 16. 6.

¹⁷⁰ Kampis János: *Csongor és Tünde*, freskó fríz, 142, 48 m. *Bizalom Krisztusban és A küzdelem Az ember tragédiájából*, freskók, 1942–1944, 722 cm × 270 cm, a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete székháza, ma a Péterfy Sándor Utcai Kórház. Lásd Újra láthatók a MABI freskók a Péterfyben! *Péterfy Figyelő*, 2017/2. 7–8.

János is Németországba távozott, bár a vészkorszakban folytatott tevékenységéről nem feledkezett el a művészársadalom.¹⁷¹ A nyilaskiállítás résztvevői közül Csébi Gaál József Clevelandben telepedett le,¹⁷² ifj. Tallós Móricz Lajos az NSZK-ban.¹⁷³ A Német–Magyar Társaság *Művészet a háborúban* propagandakiállítás két magyar kiállítójának egyike, Markos (másutt: Márkos) Lajos Friuliban, majd az USA-ban telepedett le.

Mivel a politikai előélet átvilágítását a művészi professzionizáció intézményei végezték, az amatőr, tehát közép- vagy felsőfokú művészeti végzettséggel nem rendelkező, illetve művészeti tevékenységét (az 1940-es években még) nem a művészet hagyományos intézményrendszerén (kiállítóterein, ösztöndíjaival, pályázatain) keresztül kapitalizáló művészek kikerülhették azt. A kisebb-nagyobb szélsőjobboldali szervezetek, bajtársi egyesületek és kiadók hálózatának szisztematikus feltárása nélkül nem lehetséges a könyv- és kiadványillusztrációs tevékenységet végző, kiállításterveken, politikai események díszlettervein, propagandaanyagokon dolgozó művészek szisztematikus azonosítása.

A radikális jobboldali kötődésekkel rendelkező művészek vagy a társadalmi és szakmai reintegráció, praktikusán tehát a szocialista realizmus szellemében való alkotás, vagy az ellenállás útját választhatták. Az IB-k által vizsgált művészek közül a TESZ-hez köthető, a Horthy Miklós Nemzeti Sportcsarnok kiscsarnoka homlokzati frizének meghívásos pályázaton elnyert reprezentatív megbízását 1942-ben teljesítő Kocsis András 1945. május 1-jére elkészítette a három első szovjet emlékmű egyikét – a szovjet repülősöknek címzettet – a Vigadó terre.¹⁷⁴ Andrásy Kurta János 1945 májusában a nagybajomi szovjet emlékművet mintázta.¹⁷⁵

¹⁷¹ MÁTHE Rezső: Leleplezzük, kik kaptak pénzt a „Magyarság”-tól és a „Harc”-tól. *Független Magyarország*, 1946. február 28. 2.; A rémuralom denunciansai. Uszítók, akik hiányoznak a háborús bűnösök listájáról. *Reggeli Újság*, 1945. május 20. 8.

¹⁷² Krasznai Antal nyitotta meg Csébi Gaál József kiállítását. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1966. május 15. 5.

¹⁷³ TALLÓS M. Lajos: Száz esztendő... *Hídverők*, 1948/2. 61.

¹⁷⁴ ZSIVKOV Anita: Kocsis András (1905–1976) szobrász. *Helyem, Házam, Palotám – Rákospalota, Pestújhely, Újpalota helytörténeti értesítője*, 2017/2. 50.

¹⁷⁵ ANDRÁSSY KURTA: *Egy csepp siker*. II. kötet. I. m. 30–44.

Bory Jenő 1945 telén Székesfehérváron fogadta az oroszokat, júniusban pedig már „örömmel és szeretettel” Sztálin-szobrot készített, „mert nagyon érdeklik ezek a szovjet és bolsevista témák”.¹⁷⁶ Czene Bélának 1948-ban már önálló kiállítása volt az MKSZSZ-ben,¹⁷⁷ és számos jelentős megbízást kapott az 1950-es évek elején.¹⁷⁸ A legutóbbi évek művészettörténeti szakirodalma – többek között Légrády Sándor vagy Konecsni György kapcsán¹⁷⁹ – elkezdte feltárni azokat az intézményi és alkotói stratégiákat, amelyek alapján a szakképzett és/vagy gyakorlott művészi munkaerő és az egymást követő kurzusok reprezentációs szükségleteinek kielégítését koordináló szervek – különösebb cezúrák és a korábbi elkötelezettségeket büntető szankciók megszakítása nélkül – kölcsönösen előnyös együttműködésekre léptek.

¹⁷⁶ OMKKF IB 33/1945. 1945. június 22-i ülés jegyzőkönyve. Bory Jenő meghallgatása. 1–2.

¹⁷⁷ Czene Béla önálló kiállítása, Szabadszervezet, Andrásy út 69., 1948. február 5–18.

¹⁷⁸ MOLNOS Péter: *A valóság szerelmese. Czene Béla festészete*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2002. 123–125.

¹⁷⁹ BÁRDI Sára: I. m.; BAKOS Katalin–SZÓNYEG–SZEGVÁRI Eszter (szerk.): *Egyben látni a nagy egészszet: Tanulmányok Konecsni György munkásságáról*. SZM–KEMKI, Budapest. 2024.